

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

26
(2/2002)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2002

Dragana Dimitrijević

Respublica, to sam ja:
Ciceron, *Post reditum in senatu**

Ciceronov povratak iz progonstva

Posle sedamnaestomesečnog progonstva Ciceron se vratio u Rim 4. septembra 57. godine. Već narednog dana održao je besedu *Post reditum in senatu*. Njegova čežnja za Rimom može stati u samo jednu Ovidijevu rečenicu: *quid melius Roma?*¹ Ciceron je doživljavao Rim kao svoj grad, iako nije bio rođen u njemu; tokom izborne kampanje za konzule 64. godine Katilina ga je često pogrdno nazivao *homo novus* i *inquilinus* (»pokućar«),² a sigurno je da su slično Katilini, mladom aristokrati, o Ciceronu mislili i drugi rimski nobili. Ali, taj isti Ciceron samo nekoliko meseci kasnije postao je njihov glavni glasnogovornik.

Rimskoj državi on nije obezbedio bogat prihod od neke nove provincije, niti je izvojevao pobedu na bojnom polju, ali mu je pri povratku ipak priređen takoreći trijumfalan doček. Na putu ka Rimu zaustavljale su ga delegacije iz svih delova Italije da bi mu čestitale. Pred gradskim kapijama zatekao je sve značajnije ljude – čak i Marka Krasa, sa kojim nikada nije bio u naročito dobrim odnosima.³ Plutarh smatra da ono što je Ciceron kasnije o tome govorio zaostaje za istinom;⁴ bilo kako bilo, Ciceron kaže: *(me) Italia cuncta paene suis humeris reportarit*.⁵

* Autor i uredništvo zahvaljuju Žarku Petkoviću, asistentu Katedre za istoriju starog veka na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na svesrdnoj pomoći pri radu na ovom prilogu.

¹ Ov. *Pont.* 1.3.37.

² App. 2.1.3.

³ App. 2.3.16.

⁴ Plut. *Cic.* 33.

⁵ Cic. *Red. Sen.* 39.

Šta je bio uzrok tom veličanstvenom dočeku? Bez obzira na različita vrednovanja Ciceronovog života i dela, sigurno je da je on u Rimu uživao izvanredan ugled. Njegovi objavljeni govori imali su velik uticaj na javno mnjenje i učinili ga veoma moćnim čovekom.⁶ Jedan od paradoksa vezanih za Ciceronovu ličnost jeste taj što je i samo progonstvo bilo dokaz njegovog velikog ugleda.

Concordia ordinum

Sklopanjem Prvog trijumvirata (60. godine) republikanskom poretku nanet je udarac od kojeg se on nikada neće oporaviti. Tada je srušen san svih iskrenih republikanaca, *concordia ordinum*. Glavni zagovornik ove ideje o savezu svih uglednih slojeva rimskog društva, spremnih da se suprotstave svakom pokušaju rušenja državnog poretka, bio je Ciceron. Prema njegovom mišljenju, najveći uspeh tog savezništva bilo je gušenje Katilinine zavere 63. godine. Ciceron je znao da će tom savezu najlakše obezbediti trajnost ako za takvu ideju pridobije podršku najmoćnijeg rimskog vojskovođe – Pompeja. Iako Ciceron očigledno nije imao naročitu političku dalekovidost, ne može se osporiti da je on delimično uspeo u svojoj nameri, i da je dosta dobro procenio Pompejevu ličnost i načela. Dokaz za to je Pompejevo (u nekoliko navrata presudno) kolebanje između poštovanja republikanskih tradicija i želje za njihovom uzurpacijom.

I pored kompleksnosti njihovog odnosa, može se reći da je Pompej prihvatio Ciceronovo političko mentorstvo. Kod obojice je želja za vladavinom bila manja od težnje za aplauzom.⁷ Ali, svojom hvalisavošću Ciceron je uspeo da izazove Pompejevu surevnjivost i prećutnu podršku za plan koji je protiv Cicerona skovao Cezar a sproveo Klodije. Cezar je bio jedini Ciceronov savremenik koji je bio zaista dalekovid političar. Pravilno je shvatio da je *concordia ordinum* neodgovarajući lek za stanje u poznoj Republici. Šta god da je mislio o Ci-

⁶ *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, J. L. Strachan and M. A. Davidson, New York – London 1903, str. 62.

⁷ *The Cambridge Ancient History. The Roman Republic 133-44 BC*, Cambridge 1977, str. 509.

ceronovim političkim stavovima i mudrosti, Cezar mu je ponudio da se priključi koaliciji protiv Senata. Posle uvrede koju je Ciceronu naneo Senat odbivši saradnju sa Pompejom i Ciceronovo vođstvo, ovo je bila odlična prilika da Ciceron obnovi svoj ugled. Međutim, Ciceron je tu primamljivu ponudu odbio. Iako se većito kolebao u procenjivanju ljudi i situacija, Ciceronovo zalaganje za republikansko uređenje ostalo je nepromenljivo. Ciceron se potom povukao iz aktivne politike i posvetio svom književnom radu i advokaturi.

Ciceronova kritika trijumvira

Kada su se Ciceronove najgore slutnje u vezi s trijumviratom obistinile, on nije mogao da se uzdrži da javno ne pokaže svoje negodovanje. U martu ili aprilu 59. Ciceron je na sudu branio svog bivšeg kolegu Gaja Antonija⁸ i tom prilikom izrekao neke aluzije na stanje u državi koje je izazvano nelegalnom vladavinom trijumvira. To je bio signal da trijumviri shvate kako u Ciceronu imaju opasnog protivnika i da ga na svaki način treba učutkati. Nije slučajno da je istog dana kada je Ciceron branio Antonija obavljena Klodijeva *traductio ad plebem*,⁹ i to za samo tri sata, umesto za nekoliko nedelja, koliko bi trajala legalna procedura.

Klodijeva osveta

Klodijevo neprijateljstvo prema Ciceronu datira još iz 62. godine. Za vreme praznika u čast Blage Boginje (*Bona Dea*), Klodije se, preobučen u žensko odelo, pojavio u kući tadašnjeg velikog pontifika Cezara. Pošto je tokom ovih obreda muškarcima bio zabranjen pristup, Klodije je optužen za bezbožništvo. Kada je na sudu Klodije tvrdio da tog dana uopšte nije bio u Rimu, Ciceron je svedočio da je

⁸ Gaj Antonije, brat Marka Antonija, bio je konzul 63. zajedno sa Ciceronom. Posle konzulata upravljao je provincijom Makedonijom, koju mu je velikodušno prepustio Ciceron da bi osigurao Antonijevu podršku prilikom gušenja Katilinine zavere. Gaj Antonije bio je optužen za zloupotrebu vlasti prilikom upravljanja Makedonijom, proglašen krivim i oteran u progonstvo.

⁹ Klodija, koji je bio aristokratskog porekla, usvojio je jedan plebejac mlađi od njega.

Klodije tada bio kod njega u poseti. Plutarh smatra da je Cicerona na takav čin navela njegova žena Terencija, poznata po nezgodnoj naravi.¹⁰ Njeno neprijateljstvo prema Klodiju bilo je, navodno, motivisano ljubomorom, pošto se svojevremeno Klodijeva sestra Klodija interesovala za Cicerona.¹¹

Cezar je odbio da svedoči protiv Klodija, ali je oterao svoju ženu Pompeju, da bi, kako je rekao, odagnao svaku sumnju od svoje porodice. Preko moćnih prijatelja, Klodije je maja ili juna 61. oslobođen optužbe, ali nije zaboravio da se osveti Ciceronu. Klodije je još 60. godine hteo da se dočepa tribunata, i u tome bi uspeo da ga nije sprečio zet Metel Celer, govoreći kako njegovo usvojenje nije legitimno. Sledeće godine Klodijevo usvojenje direktno su potpomogli Kras i Cezar. Do tada je Klodije bio Krasov privrženik, a onda ga je Cezar »pozajmio« radi ostvarenja svojih planova.

Čim je stupio na dužnost narodnog tribuna, 10. decembra 59. godine, Klodije je podneo četiri popularska zakonska predloga. U Klodijevoj pratnji stalno je bilo mnogo naoružanih ljudi, te je tako postao svojevrsni gospodar ulice. Početkom 58. Klodije je izneo zakonski predlog po kojem se svako ko je bez suda pogubio rimskog građanina lišava građanskih prava.¹² U tom zakonu nije bilo direktno pomenuto Ciceronovo ime, ali znalo se da je ta mera uperena protiv njega, tj. da se odnosi na gušenje Katilinine zavere.

Katilinina zavera

U leto 64. bile su, naime, istaknute tri konzulske kandidature: Lucija Sergija Katiline, iz redova najuglednijih nobila, Gaja Antonija, mlađeg sina čuvenog govornika Marka Antonija, i Marka Tuliya Cicerona, koji je zadovoljavao i najviše kriterijume, ali je imao jedan nedostatak: bio je *homo novus*, tj. niko iz njegove viteške porodice nije se

¹⁰ Plut. *Cic.* 29.

¹¹ Ta Klodija, žena uglednog optimata Metela Celera, ljubavnica pesnika Katula i Ciceronovog prijatelja Celija Rufa, kasnije je bila meta najžešćih Ciceronovih napada.

¹² Vidi niže belešku 6 uz prevod.

bio domogao senatorskog zvanja. U poznatom uputstvu za kandidovanje na izborima (*Commentariolum petitionis* ili *De petitione consulatus*, čiji je autor verovatno Ciceronov brat Kvint) pored optimizma oseća se i prigušena gorčina zbog manjih šansi koje je u startu imao *homo novus*. Međutim, Ciceronove velike ambicije bile su u skladu s njegovim sposobnostima. Zadobio je podršku mnogih uticajnih ljudi braneći ih na sudu, mogao je da računa i na vitezove, iz čijih je redova potekao, kao i na simpatije velikog dela građanstva. Ipak, zbog specifičnosti rimske izborne mašinerije, u kojoj su važnu ulogu imali odnosi patrona i klijenata i podmićivanje birača, na početku izborne trke Ciceron je zaostajao za svojim rivalima. Kada se ukazao samo nagoveštaj Katilinog nasilja, Ciceron je to umeo da iskoristi i da pridobije određen broj glasova senatora koji su bili u strahu od građanskih nemira.

Kada je pobedio na izborima, Ciceron je postao glavni glasnogovornik optimata. Odmah po stupanju na dužnost izjasnio se protiv popularskog agrarnog zakona narodnog tribuna Servilija Rula.

Duboko nezadovoljan zbog neuspeha na izborima, Katilina je već počeo da kuje zaveru radi rušenja državnog poretka. Saznavši za opasne namere zaverenika, Ciceron je u oktobru 63. od Senata dobio *senatus consultum ultimum*. Posle prvog Ciceronovog govora protiv Katiline, izgovorenog u Senatu 8. novembra 63, Katilina je napustio Rim. U noći 2–3. decembra Ciceron je bez odluke Senata (mada mu je *senatus consultum ultimum* davao moralni kredibilitet) uhapsio petoricu uglednih Katilinih pristalica koji su hteli da odu iz grada. Na dan 5. decembra 63. Senat je odlučivao o njihovoj sudbini. Kao što je bio običaj, prvi je govorio designirani konzul Silan, zet Katonov, i izjasnio se za najstrožu kaznu. Tom mišljenju su se priključili i ostali senatori, ali je protiv njega istupio designirani pretor Cezar. On je predložio da se zaverenici rasporede po italjskim gradovima i drže pod stražom sve dok se država ne obračuna sa Katilinom.¹³ Podsetio je prisutne da bi se smrtnom kaznom prekršio *lex Sempronia*, koji

¹³ App. 2.1.6.

svakom rimskom građaninu daje *ius provocationis*, pravo žalbe na sve odluke magistrata. Posle tog govora, stav Senata postao je kolebljiviji, pa je i sam Ciceron u svom četvrtom govoru protiv Katiline balansirao između dvaju predloga, naginjući više Cezarovom mišljenju. Prvi je protiv Cezarovog predloga ustao Lutacije Katul, ali time se mišljenje većine ne bi promenilo da se u raspravu nije uključio Katon. Iznevši sumnju u Ciceronovu umešanost u Katilininu zaveru i napomenuvši da bi oštra kazna protiv zaverenika bila odlična moralna opomena za ostale, uspeo je da uzdrma senatore, i svi su se priklonili njegovom mišljenju.¹⁴ Ovde se nije radilo o zakonitosti ili nezakonitosti iznetih predloga, nego o antagonizmu između Cezara i Katona, koji će i kasnije davati smernice rimskoj politici pozne Republike. Iste večeri kad su zaverenici pogubljeni, Cicerona je na putu kući pratio velik broj građana. Prema Plutarhu, nazivali su ga *pater patriae*.¹⁵ Apijan tvrdi da ga je tako prozvao Katon,¹⁶ a sam Ciceron kaže da mu je tu počasnu titulu dodelio Katul.¹⁷

Ali, nisu svi bili spremni da kuju Cicerona u zvezde. Već nekoliko dana kasnije, tribun Metel Nepot započeo je popularsku kampanju protiv Cicerona. Kad je Ciceron predavao konzulsku dužnost, Metel mu nije dozvolio da izgovori išta osim uobičajene zakletve da nije učinio ništa protivzakonito. Međutim, Ciceron je tu priliku iskoristio da ponovi svoje zasluge za državu, što je naišlo na veliko negodovanje Cezara i narodnih tribuna. Početkom 62. Metel je pozvao Pompeja (koji je ratovao na Istoku) da spase državu od Ciceronove autokratije. Ovaj predlog podržao je Cezar, a suprotstavio mu se Katon. »The point at issue... was not whether Cicero was a tyrant, but whether Pompey should come up to Rome with or without his army.«¹⁸ Cezar je znao da će biti vrlo korisno podržati Pompeja protiv senatorske stranke, koja je odbijala da mu dodeli zaslužene počasti.

¹⁴ Plut. *Cic.* 21.

¹⁵ Ibid. 22.

¹⁶ App. 2.1.7.

¹⁷ Cic. *Pis.* 3, 6.

¹⁸ CAH, *Roman Republic 133–44 BC*, str. 505.

Učvrstio je svoje odnose sa Pompejem dajući mu svoju ćerku za ženu.¹⁹

Cicero miser

Cezar je 58. godine za svoje planove osigurao podršku narodnog tribuna Klodija i obojice konzula (Aul Gabinije bio je Pompejev vojskovođa, a Kalpurnije Pizon Cezarov tast). Uveravanja o bezbednosti, koja je Ciceron 59. dobio od trijumvira, pokazala su se lažnim. Shvativši da je izdan i prepušten sam sebi, Ciceron je odložio svoju senatorsku odeću i pustio kosu.²⁰ Apijan piše da je Ciceron prilazio nepoznatim ljudima i molio ih za svoju stvar.²¹ Svuda su ga pratili Klodijevi ljudi, podsmevali mu se i na njega bacali kamenice i blato.²² U februaru 58. sazvana je skupština, sastavljena uglavnom od vitezova, na kojoj je doneta odluka da u znak protesta zbog ovakvih događaja svi građani nose crninu. Ciceron je kasnije tvrdio da je u žalosti bilo dvadeset hiljada ljudi,²³ između ostalih i Publije Kras, sin trijumvira Marka Krasa. Usvojivši predlog narodnog tribuna Ninija, Senat je odlučio da odlaganjem senatorske odeće pokaže saosećanje sa Ciceronom.²⁴ Konzul Gabinije zapretio je vitezovima da će im se osvetiti za događaje od 5. decembra 63, a Eliju Lamiji, jednom od njihovih najuglednijih predstavnika, naredio je da se udalji na dvesta milja od grada.²⁵ Više ni narodni tribun Ninije nije smeo da se odvaži da deluje u Ciceronovu korist. Konzuli su objavili edikt kojim su senatorima naredili da nose svoju uobičajenu odeću.²⁶ Klodije je ponavljao da se cela akcija odvija uz saglasnost Pompeja, Krasa i Cezara.²⁷

¹⁹ Taj brak je trajao od 59. do Julijine smrti 54. godine, i bio je uspešniji nego što bi se očekivalo od dinastičkog braka.

²⁰ Tako su postupali optuženici.

²¹ App. 2.3.15.

²² Plut. Cic. 30.

²³ Cic. Red. Quir. 8; Plut. Cic. 31.

²⁴ Cic. Sest. 26; Dom. 99; Red. Quir. 8.

²⁵ Cic. Sest. 28; 29; Red. Sen. 12; 31; 32; Dom. 55; Pis. 64.

²⁶ Cic. Sest. 32; 52; Red. Sen. 12; 16; 31; Pis. 18; Dom. 55.

²⁷ Cic. Sest. 40. Har. resp. 47.

Cezar je već bio dobio sva konzulska ovlašćenja i mogao je da krene u Galiju, ali je pred gradskim zidinama pratio razvoj situacije. Sigurno je mogao da spreči Klodijevo beskrupulozno ponašanje, ali izgleda da je on progonstvo smatrao za odličnu meru kojom će Cicerona uspeti da ponizi, uplaši i privoli na poslušnost. Ipak, čuvao se toga da direktno učestvuje u odlukama protiv Cicerona, pošto bi mu to onemogućilo planirani manevar: da ga posle izvesnog vremena pozove da se vrati u otadžbinu.

Ciceron nije mogao da očekuje bilo kakvu podršku od Krasa, sa kojim nikada nije bio u naročito prijateljskim odnosima. Znajući, dakle, da će Ciceron od njega zatražiti pomoć, Pompej se sklonio u svoju vilu blizu Albe.²⁸ Pred delegacijom senatora, koja je tamo otišla da ga moli da pomogne Ciceronu, izgovarao se da on kao privatno lice ne može ništa da učini protiv narodnih tribuna.²⁹ Ciceron je i sam ponizno molio, ali Pompej ga je hladno odbio, objasnivši da ne sme da gazi Cezarovu volju.³⁰ Plutarh piše da je Pompej čak izbegao susret sa Ciceronom izašavši na zadnja vrata.³¹ O tom gorkom razočarenju Ciceron piše bratu Kvintu: *subita defectio Pompei*;³² *Pompeium etiam simulatorem puto*.³³ Preostalo mu je, dakle, da se obrati za pomoć konzulima. Gabinije ga je osorno odbio, a Pizon mu je nešto ljubaznije objasnio da mora da se solidariše sa svojim kolegom, i savetovao mu da se na neko vreme ukloni iz grada.³⁴

Kasnije će Ciceron pisati Atiku da je bio u velikoj zabludi kad je mislio da će mu molbe i jadikovke pomoći. Sve je već bilo odlučeno: *caeci, caeci, inquam, fuimus in vestitu mutando, in populo rogando*.³⁵

²⁸ Na mestu nekadašnje prestonice Lacija, Albalongae, bili su bogati vinogradi i skupe vile.

²⁹ Cic. Pis. 77.

³⁰ Cic. Att. 10.4.3.

³¹ Plut. Cic. 31.

³² Cic. Q. fr. 1.4.4.

³³ Ibid. 1.3.9.

³⁴ Cic. Pis. 12.

³⁵ Cic. Att. 4.1.1.

Početak marta 58. Klodije je u dogovoru sa Cezarom sazvaio skupštinu.³⁶ Na njegov zahtev da Cezar i konzuli daju mišljenje o Ciceronovom konzulatu, Gabinije je rekao da najoštrije osuđuje pogubljenje rimskih građana bez suda,³⁷ Pizon se izjasnio protiv nasilja,³⁸ a Cezar je ostao pri mišljenju od 5. decembra 63, ali nije izrekao nijednu rečenicu koja bi podrazumevala osvetu za učinjeno nedelo.³⁹

Ciceron se posavetovao sa najuglednijim optimatima šta mu je činiti. Gotovo svi su podržali predlog konzula Pizona da se Ciceron na kratko povuče iz Rima; jedino je Lukul smatrao da treba da ostane. Ciceron je prihvatio mišljenje većine, nadajući se u skori povratak.⁴⁰

In exsilio

Naučnici se ne slažu oko datuma Ciceronovog odlaska iz Rima: jedni kažu da se to dogodilo u prvoj trećini marta, a drugi da je to bilo oko 19. marta (tada je bio praznik Minerve). U svakom slučaju, Ciceron je svoju kuću napustio noću; kip Minerve sa natpisom *custos urbis* ostavio je u hramu na Kapitolu, i teška srca otišao iz Rima.

Pošto je jedno vreme tumarao po južnoj Italiji, Ciceron je prešao u Epir poslednjeg dana aprila. Produžio je kroz Makedoniju do Soluna, gde je stigao 22. maja. Tu ga je ljubazno dočekaio kvestor Gnej Plancije, upravnik provincije Makedonije. I pored sjajnog gostoprimstva koje je tamo uživao, Ciceron je prolazio kroz najgore duševne krize. Uteha koju je putem pisama dobijao od prijatelja veoma je malo uticala na njega. Napustio je Solun krajem 58. i uputio se u Epir. Njegovom domaćinu Planciju isticao je mandat, a Makedonijom je naredne godine trebalo da upravlja bivši konzul Pizon. Pošto je situacija u Rimu postajala povoljnija, Ciceron je mogao da pređe granice koje mu je postavio Klodije i da se približi Italiji.

³⁶ *Circus Flaminius* bio je izvan pomerijuma, pa je događaju mogao da prisustvuje i Cezar; kao prokonzul on nije smeo da stupi na teritoriju grada Rima.

³⁷ *Cic. Red. Sen.* 13.

³⁸ *Cic. Pis.* 14; *Red. Sen.* 17; *Sest.* 33.

³⁹ *Plut. Cic.* 30.

⁴⁰ *Cic. Dom.* 64; 96; *Planc.* 71; *Red. Sen.* 34.

Situacija u Rimu za vreme Ciceronovog progonstva

Odmah po Ciceronovom odlasku, već sledećeg dana, donesen je zakon direktno uperen protiv Cicerona, tzv. *lex de exsilio Ciceronis*. Ciceron je stavljen van zakona unutar teritorije na pet stotina milja od Rima: svakome ko bi ga ugostio ili pomogao pretila je opasnost da bude kažnjen; njegova imovina je konfiskovana, a kuća na Palatinu i letnjikovci sravnjeni sa zemljom.

Za Cezara je još značajnije bilo da se iz Rima ukloni Katon. Pošto za to nije postojao nijedan drugi način, Klodije je odredio da Katon preuzme brigu nad imovinom Ptolemeja Auleta na Kipru. Time je ovaj nepomirljivi republikanac sklonjen sa rimske političke scene na više od dve godine. Kada se na takav način oslobodio svojih neprijatelja, Cezar je napustio Rim i za samo osam dana našao se na Roni, gde je ubrzo postigao prve uspehe protiv Helveta.

Vrlo brzo pokazalo se da Klodije nije samo igračka u rukama trijumvira. Već u maju 58. on se osmelio da oslobodi Pompejevog taoca Tigrana, sina jermenskog kralja. Kada se Pompej obratio Gabiniju za pomoć, Klodije je pokidao konzulske *fasces*.⁴¹ U Senatu se nešto kasnije pojavio rob sa priznanjem da je hteo da ubije Pompeja. Pompej se toliko preplašio da je ostatak godine proveo u kućnom pritvoru.⁴² Na dan 1. juna 58. narodni tribun Ninije iskoristio je Klodijevo odsustvo da u Senatu postavi pitanje Ciceronovog povratka. Dobio je saglasnost Senata, ali predlog nije smeo da iznese na *concilium plebis*. Na dan 29. oktobra osmorica narodnih tribuna izneli su pred skupštinu predlog za Ciceronov povratak, ali su ga povukli iz straha od Klodija.⁴³ Ciceronu su ulivali nadu rezultati izbora za magistrature za 57. godinu. Designirani konzuli bili su Lentul Spinter, Ciceronov blizak prijatelj, i Metel Nepot, koji se i pored predašnjeg neprijateljstva javno izjasnio da se neće suprotstaviti akcijama u korist Cicerona. Dva novoizabrana narodna tribuna, Tit Anije Milon i Publije Sestije,⁴⁴ po-

⁴¹ Cic. *Red. Sen.* 7.

⁴² Ibid. 4.

⁴³ Cic. *Sest.* 68.

⁴⁴ Vidi niže beleške 23 i 52 uz prevod.

seбно su se zalagala za Cicerona. Krajem 58. Sestije se uputio u Galiju da od Cezara izmoli dozvolu za Ciceronov povratak.⁴⁵ Njegovo putovanje nije bilo potpuno uspešno, i tome treba pripisati izvesno odlaganje u rešavanju Ciceronovog slučaja.

Međutim, Klodije se usudio da ugrozi i interese samog Cezara. Javno je izjavljivao da su svi Cezarovi zvanični akti neligitimni, uključujući i Klodijevo usvojenje, a da će on sam (Klodije) dovesti Cicerona kući na svojim ramenima.⁴⁶

Odmah po stupanju na dužnost Lentul je postavio pitanje Ciceronovog povratka. Na dan 24. januara 57. predlog je iznet pred skupštinu, ali nasilje Klodijevih ljudi onemogućilo je donošenje odluke. Tog dana umalo nije izgubio život Ciceronov brat Kvint, a sledećeg dana Sestije je vrlo ozbiljno ranjen.

Senat je odbijao da glasa o bilo kojem pitanju dok se ne donese odluka o Ciceronovom povratku.

U julu 57. g. uz pomoć Milonovih i Pompejevih ljudi senat je pozvao sve građane Italije da dođu u Rim i glasaju za Ciceronov povratak. Ohrabren ovom odlukom Ciceron se 5. avgusta iskrcao u Brindiziju. Tri dana kasnije saznao je da je 4. avgusta *comitia centuriata* zvanično donela odluku o njegovom povratku. Tog 4. avgusta na Marsovom polju okupilo se mnogo sveta iz cele Italije da bi izrazili podršku Ciceronu. Klodije je zlurado primetio da je Ciceron time izazvao poskupljenje žita.⁴⁷ Ova odluka je usamljen primer u poznoj Republici jer je doneta ne uz formalan, nego uz stvaran pristanak naroda.

Ciceronu je u Rimu priređen veličanstven doček. Takvo oduševljenje delimično je bilo motivisano simpatijama prema samom Ciceronu, ali je delimično predstavljalo i izražavanje nezadovoljstva dotadašnjim bezakonjem. Ljudi su se uzalud nadali da je završeno to neslavno poglavlje građanskih ratova.

⁴⁵ Cic. *Sest.* 33; 71.

⁴⁶ Cic. *Dom.* 15; 40.

⁴⁷ Cic. *Att.* 4.1.6; *Dom.* 6; 14.

Šta je Ciceron stvarno mislio o okolnostima koje su ga odvele u progonstvo

Pri čitanju besede *Post reditum in senatu* moramo imati na umu okolnosti i auditorijum kojem je ona bila namenjena. Sam Ciceron eksplicitno navodi cilj besede: da izrazi zahvalnost istaknutim rimskim magistratima koji su se zalagali za njegov povratak. Gotovo podjednak prostor dat je i izlaganju o sopstvenim vrlinama i zaslugama. Stoga, moglo bi se reći da ova beseda, koja pripada pohvalnom besedništvu (*genus demonstrativum*), predstavlja panegirik i Ciceronovim pristalicama i samom Ciceronu. Autor besede o sebi kaže: *ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus res publica cruentaretur*;⁴⁸ *civis optime de re publica meritus*;⁴⁹ *bonosque viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare*.⁵⁰

Kroz celu besedu provlače se hvalospevi ljudima koji su najviše potpomogli njegov povratak, što se i moglo očekivati. Ono na šta čitalac možda nije očekivao da će naići jeste – kritika ponašanja magistrata, senata, vitezova i municipija, tj. svih onih kojima je ova beseda posvećena. Interesantno je i mesto na kojem je Ciceron dao oduška tom svom ogorčenju. Niti je to na početku, kada je pozornost slušalaca najveća, niti na samom kraju, gde je poželjno dati dostojanstven zaključak. Ciceron je izabrao mesto koje će biti najmanje upadljivo i gotovo neprimetno. Evo tih Ciceronovih reči: *Qua re cum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum... equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnes caedis metu esse permotos*.⁵¹ Tek ova iskrena izjava baca pravo svetlo na to koga je Ciceron smatrao odgovornim za celu stvar. Takođe, ovo mesto se može smatrati dragocenim dokazom da su neosnovane tvrdnje o Ciceronovoj bezgraničnoj dvoličnosti i licemerju.⁵²

⁴⁸ Cic. *Red. Sen.* 6.

⁴⁹ Ibid. 8.

⁵⁰ Ibid. 34.

⁵¹ Ibid. 33.

⁵² Ciceron se zaista u nekim situacijama ponašao licemerno, ali po tome se nije mnogo razlikovao od svojih savremenika, pa i svih budućih političara.

Ako hoćemo da saznamo šta je Ciceron stvarno mislio o svom progonstvu, najbolje je videti šta on u tom periodu piše u svojim pismima. Upadljivo je da u njima manje prostora zauzima kritika njegovih protivnika nego ogorčenje zbog ponašanja tobožnjih prijatelja. Ove reči upućuje svom bratu avgusta 58: *intimus, proximus, familiarissimus quisque aut sibi pertimuit, aut mihi invidit*.⁵³ Gotovo istim rečima obraća se Terenciji u novembru 58: *sed omnia sunt mea culpa commissa, qui ab iis me amari putabam, qui inuidebant... Quod si nostris consiliis usi essemus, neque apud nos tantum valuisset sermo aut stultorum amicorum aut improborum, beatissimi viveremus*.⁵⁴

Na samom kraju govora Ciceron posebno naglašava zalaganje i požrtvovanost svog brata. Interesantno je da je obraćajući se svom bratu u intimnoj prepisci i prilikom ovog obraćanja senatu upotrebio istu leksiku, iako se radilo o potpuno različitim situacijama i medijumima komunikacije.⁵⁵ U besedi i u pismu upotrebljava istu sintagmu: *frater amantissimus*.⁵⁶ Upadljiva je sličnost i na drugom mestu: *qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est*;⁵⁷ *Ego vero suavitate fratrem prope aequalem, obsequio filium, consilio parentem*.⁵⁸ Sa druge strane, stroge norme ovakvog zvaničnog obraćanja nalagale su da se nigde u govoru ne pomenu dve verovatno najvažnije ličnosti u Ciceronovom životu: prijatelj Atik i žena Terencija, kojima je Ciceron iz progonstva pisao vrlo potresna pisma.

⁵³ Cic. *Q. fr.* 1.4.1.

⁵⁴ Cic. *Fam.* 14.1.1.

⁵⁵ Modernom čitaocu možda izgleda da treba napomenuti i razliku u književnoj vrsti, ali to ne bi bilo adekvatno, pošto Rimljani nisu imali sasvim razrađenu podelu na književne vrste. Mnogo je značajnija razlika u medijumu komunikacije, tj. da li se radi o pisanoj reči ili o usmenom izlaganju.

⁵⁶ Cic. *Red. Sen.* 1; *Q. fr.* 1.3.4.

⁵⁷ Cic. *Red. Sen.* 37.

⁵⁸ Cic. *Q. fr.* 1.3.3.

BESEDA U SENATU PO POVRATKU IZ PROGONSTVA

I 1 Gospodo senatori, ako ne budem mogao sasvim dostojno da iskazem zahvalnost za vaše besmrtnne zasluge prema meni, mom bratu i našoj deci, ja vas molim i preklinjem da taj nedostatak pre pripišete veličini vaših dobročinstava nego mojoj nesposobnosti. Naime, zar može postojati takvo bogatstvo duha, takva bujna rečitost, takva nedostižna, božanstvom nadahnuta beseda, kojom bi se sve vaše zasluge prema nama mogle, da ne kažem, makar nabrojati, a kamoli u potpunosti razložiti? Vi ste meni vratili mog brata, koji mi je izuzetno drag, i mene mom bratu, koji me mnogo voli. Vi ste ponovo sjedinili roditelje sa decom. Vi ste nam povratili dostojanstvo, položaj, imetak, slavnu političku delatnost, otadžbinu, od koje nam ništa nije milije, i najзад, vratili ste nam nas same. **2** Naime, ako treba duboko da poštujemo roditelje, budući da su nam oni podarili život, imetak, slobodu, i pravo građanstva; ako treba da slavimo besmrtnne bogove, čijom milošću smo sve to sačuvali i ostalim stvarima uvećali; ako treba da ukazujemo poštovanje rimskom narodu, čijim počastima smo dovedeni do najuzvišenijeg zvanja¹ i u ovo najslavnije veće, smešteno na uzvišenom mestu sa kojeg se odlučuje o sudbini čitavog sveta; ako dugujemo veliku zahvalnost ovom staležu, koji nas je često odlikovao veličanstvenim odlukama;² onda vama, gospodo senatori, dugujemo ogromnu i beskrajnu zahvalnost, jer ste nam vašim izuzetnim nastojanjem i slogom vratili našu očevinu, darove besmrtnih bogova, počasti dobijene od rimskog naroda, mnoge vaše odluke posvećene meni; jednim potezom vratili ste mi sve. Mnogo dugujemo vama i rimskom narodu, izuzetno mnogo našim roditeljima, sve besmrtnim bogovima; ranije smo sve ovo – jedno po jedno – stekli zahvaljujući njima, a sada smo u jedan mah zadobili sve zahvaljujući vama.³

II 3 Stoga, gospodo senatori, čini se da ste nam na izvestan način podarili besmrtnost, na koju običan smrtnik ne bi smeo ni da pomisli. Zar će ikada doći čas kad će nestati spomen i slava vaših dobro-

činstava prema meni? U onom odsutnom času, kada ste bili pritisnuti silom, oružjem, strahom, pretnjama, ne čekah dugo u progonstvu na vaš jednoglasan poziv da se vratim, a što je predložio Lucije Ninije, hrabar i čestit građanin.⁴ Da su te prošle, zlokobne godine prilike dozvoljavale da se uđe u otvoreni sukob sa neprijateljima, on bi bio najpouzdaniji i najhrabriji branilac mog života. Kada vam je kasnije pravo odlučivanja oduzeo onaj narodni tribun,⁵ koji se sakrio iza tuđeg zločina⁶ pošto nije bio u stanju sam da uništi državu, nikada niste začutili, nikada niste prestali da se zalažete za mene kod onih podmićenih konzula.⁷ 4 Vašom revnošću i autoritetom postignuto je da se one godine, za koju mi je draže što je bila kobna po mene nego da je bila kobna po državu, našlo osam tribuna,⁸ koji su formulisali i više puta pred vas iznosili predloge o mom povratku. Naime, čestiti konzuli i puni obzira prema slovu zakona bili su sprečeni da donesu mere u moju korist, ne zbog zakona koji se ticao mene, nego onog koji se ticao njih. Kada je moj neprijatelj⁹ obnarodovao da ću se ja vratiti, ako budu ustali iz groba oni koji su gotovo uništili državu,¹⁰ time je priznao dve stvari: prvo, da bi želeo da su oni živi, i drugo, da bi se država našla u velikoj opasnosti ako se ja ne bih vratio kada bi neprijatelji i podrivači države kojim slučajem ožive. Prošle godine, kad sam otišao u progonstvo, vodeća ličnost u državi¹¹ štitila je svoj život uz pomoć zidova svoje kuće, a ne uz pomoć zakona. Država je bila bez konzula,¹² dakle ne samo bez svojih stalnih staratelja (tj. redovnih sednica senata),¹³ nego i bez svojih godišnjih čuvara, bilo vam je zabranjeno da iznosite svoje mišljenje i više puta je javno čitana odluka,¹⁴ kojom sam doslovno proskribovan,¹⁵ ali nikada se niste pokolebali u uverenju da treba povezati moje spasenje i dobrobit države.

III 5 Kasnije, kada ste zahvaljujući jedinstvenoj i izuzetnoj hrabrosti konzula Publija Lentula¹⁶ na januarske Kalende¹⁷ posle mrklog mraka, koji je prošle godine vladao, ugledali svetlost; kada su veliki ugled Kvinta Metela,¹⁸ plemenitog čoveka i čestitog građanina, i hrabrost i odanost pretora i skoro svih narodnih tribuna¹⁹ pritekli u pomoć državi; kad je Gnej Pompej, koji hrabrošću, slavom i delima

daleko nadvisuje sve narode, sve vekove i sve slavne primere iz prošlosti, procenio da slobodno može da dođe u senat,²⁰ tad je vaša složnost, po pitanju mog povratka, bila tolika, da ste moj ugled već vratili u otadžbinu, iako telom još nisam bio prisutan. 6 Baš tog meseca mogli ste da uočite razliku između mene i mojih neprijatelja. Ja sam zanemario sopstvenu bezbednost, da građani zbog mene ne bi bili uvučeni u krvoproliće; oni su smatrali da moj povratak treba da spreče potocima krvi, a ne glasanjem rimskog naroda. Te tako od tada niste davali odgovore ni građanima, ni saveznicima, ni kraljevima stranih država; sudije nisu donosile presude, narod nije glasao ni o jednom predlogu, ovaj stalež se nije izjašnjavao ni o jednom pitanju. Bili ste svedoci da je forum bio pust, kurija nema, država ućutkana i slomljena. 7 Baš u ono vreme kada je otišao čovek koji se uz vašu podršku suprotstavio pokolju i paljevini,²¹ videli ste kako po celom gradu jure neprijatelji sa isukanim mačevima i buktinjama, kako su napadnute kuće magistrata, paljeni hramovi bogova, slomljeni snopovi valjanog građanina i slavnog konzula²² i kako je telo hrabrog i čestitog narodnog tribuna,²³ koje je najveća svetinja i koje se ne sme ni dotaknuti, ni oskrnaviti rukom, ranjeno i izbodeno mačem. Tim pokoljem izvesni magistrati bili su pokolebani, bilo iz straha od smrti, bilo zato što su izgubili poverenje u legalne institucije, i malo po malo prestali su da se zalažu za moj slučaj. One ostale ni strah, ni nasilje, ni koristoljublje, ni briga, ni obećanja, ni pretnje, ni mačevi, ni buktinje, nisu mogli da odvrate od vašeg autoriteta, dostojanstva rimskog naroda i mog spasenja.

IV 8 Pre svih, Publije Lentul,²⁴ roditelj i zaštitnik našeg života, imetka, uspomene, imena smatrao je da će, ako me bude vratio meni samom, mojim bližnjim, vama, državi, to biti dokaz njegove hrabrosti, znak njegove srčanosti i ponos i dika njegovog konzulata. Od dana kada je izabran za konzula,²⁵ nikada nije oklevao da o mom spasenju iznese mišljenje dostojno i njega i države. Kada mu je dotični narodni tribun²⁶ zabranio da govori, i kada je stalno bila čitana ona vajna odluka: da niko pred vas ne iznosi nikakav predlog, da niko od magistrata ne donosi odluke, da niko ne raspravlja, da niko ne razgo-

vara, da niko ne glasa, niti da potpisuje senatske zaključke – Publije Lentul je, kao što rekoh, smatrao da ova odluka predstavlja proskripciju²⁷ a ne zakon,²⁸ budući da su njene odredbe propisivale da građanin koji je najviše zadužio državu (a direktno je imenovan) bude bez presude izbačen iz nje, zajedno sa senatom. I zaista, od samog stupanja na dužnost, da ne kažem za šta se prvo, nego da li se uopšte za išta drugo založio, osim da, vrativši mene, za budućnost sačuva vaš ugled i dostojanstvo. **9** O, besmrtni bogovi, videli ste koliko ste mi dobročinstvo učinili time što je Lentul ove godine konzul rimskog naroda, a koliko bi tek vaše dobročinstvo bilo veće da je on prošle godine bio konzul! Naime, ne bi mi bila potrebna pomoć konzula, da me upravo konzul nije upropastio. Kvint Katul,²⁹ mudar čovek, veliki patriota i čestiti građanin, pričao mi je kako se retko dešavalo da jedan od konzula bude nepošten, a nikada, osim u doba Cine,³⁰ da obojica budu takva. Imajući to u vidu, često me je uveravao da će moj položaj biti siguran sve dok u državi bude postojao makar jedan konzul. Ova njegova tvrdnja bila bi i danas istinita, da nas naša stvarnost nije uverila kako je moguće da oba konzula budu loša, što se u našoj državi nikada ranije nije dogodilo. Da je Kvint Metel³¹ prošle godine bio konzul, zar bi mogli da sumnjate kakve bi napore uložio u moje spasenje, kad već uvidate da je bio pokretač i glavni zagovornik mog povratka? **10** Međutim, oni konzuli bili su ljudi kratke pameti, plitkog uma, zle ćudi, do srži pokvareni, koji nisu mogli ni da vide, ni da podnesu, ni da shvate samo ime konzula, sjaj te časti i veličinu takve vlasti. To nisu konzuli, to su trgovci provincijama i prodavci vašeg ugleda. Jedan od njih me je moljao da poštedim Katilinu, čiji je pristalica bio, i to pred brojnim svedocima, a drugi za Cetega,³² svog rođaka. I ti zločinci i razbojnici, najveći koje istorija pamti, a ne konzuli, ne samo da su me ostavili na cedilu u stvari koja se posebno ticala države i konzulske časti, nego su me još i izdali i napali i hteli da me liše pomoći, kako svoje, tako i vaše i svih ostalih staleža. Ipak, niti ja, niti bilo ko (iole razuman) nije mogao da se prevari u sudu o jednom od njih dvojice.

V 11 Zar se išta dobro moglo očekivati od onog za kojeg je od rane mladosti bilo opšte poznato da je podložan svim mogućim strastima;³³ koji nije bio u stanju da sačuva čistotu svog tela od gnusne razuzdanosti; koji je svoje neumerene prohteve i želju za raskalašnim životom zadovoljavao otvaranjem bordela u svojoj sopstvenoj kući, pošto je podjednako brzo potrošio sopstveni imetak, kao što će kasnije potrošiti državni; koji ne bi mogao da utekne suđenju pred pretorom, brojnim kreditorima i proskripciji, koju bi mu sigurno dodelili čestiti građani, da utočište nije našao na tribunskom oltaru;³⁴ da kao narodni tribun nije podneo predlog o ratu protiv gusara, svakako bi ga njegovo siromaštvo i nepoštenje prisililo da i sam postane gusar, te bi time državi naneo manje štete nego što je naneo kao opaki neprijatelj i razbojnik boraveći unutar gradskih zidina. Mirno je sedeo i posmatrao dok je onaj narodni tribun³⁵ donosio odluku: da se ne slušaju auspicije; da poruke augura ne mogu sprečiti sazivanje skupštine, glasanje i usvajanje zakona; da više ne važi *lex Aelia et Fufia*,³⁶ koji su naši stari doneli da bi na najpouzdaniji način zaštitili državu od samovolje tribuna. **12** Sa kojim je samo izrazom lica taj nalickani raspikuća, nešto kasnije, kada je mnogo čestitih građana u crnini došlo sa Kapitola da ga ponizno moli, i kad su mladići iz najuglednijih porodica i svi rimski vitezovi pred tim besramnim gadom pali na kolena, prezreo ne samo suze građana, nego i molbe otadžbine!³⁷ Ni time se nije zadovoljio, nego je na skupštini izustio ono što se ne bi usudio ni njegov ljubimac Katilina, da je mogao da ustane iz groba: rekao je da će kazniti rimske vitezove zbog događaja koji se petog decembra u godini mog konzulata³⁸ desio na Kapitolu; i ni tu se nije zaustavio, nego je nagrdio one koji mu nisu bili po volji, a Luciju Eliju Lamiji, rimskom vitez, čoveku velikog ugleda, koji je meni bio koristan zbog našeg prijateljstva, a državi zbog svog bogatstva, ovaj konzul – tiranin naredio je da napusti grad. Kada ste vi odlučili da obučete crninu i kada ste svi to učinili, a još pre vas to učiniše čestiti građani, ovaj se, ne hajući za to, sav namirisan pojavio u togi preteksti, koju su tada odložili svi pretori i edili, rugajući se vašem odelu i bolu najdraže nam otadžbine. Učinio je još nešto, što se nijedan

tiranin ne bi usudio da učini. Pošto nije mogao da spreči da privatno budete u žalosti, zabranio vam je da javno žalite zbog nesreće koja je snašla otadžbinu.

VI 13 Krasnog li dostojanstva s kojim je nastupio ovaj »junak«, kada je njega, pravog razbojnika, u Flaminijevom cirku predstavio vođa gusara, a ne pred skupštinom narodni tribun konzula (kao što bi bio red)! Tada je pripit, sanjiv, upravo došavši od bludnice, mokre kose, sređene brade, teških kapaka, naduvenih obraza, prigušenim glasom taj naš strogi sudija rekao da izražava svoje najdublje nezadovoljstvo, što su rimski građani pogubljeni bez suda. Gde nam se tako dugo skrivalo to oličenje mudrosti? Zašto su se izuzetne sposobnosti tog kovrdžavog plesača tako dugo zaklanjale pod plaštom razvratnog i raskošnog života? A onaj drugi, Cezonin Kalvetinski,³⁹ od rane mladosti vrzmao se po forumu, iako ga ništa, osim njegove nameštene i izveštačene ozbiljnosti, nije preporučivalo: ni pamet, ni govornički dar, ni težnja za proučavanjem tekovina civilizacije, ni ugladeni maniri. Kad god bi čovek u prolazu ugledao njegovu zapuštenu, nedoteranu i žalosnu priliku, iako bi za njega mogao da pomisli kako je neotesan i neuglađen, ipak ne bi smatrao da je razuzdan i do srži pokvaren. **14** Naići na forumu na njega ili na panj, ne bi bilo nikakve razlike: reklo bi se da je bez čula, ukusa, rečitosti; tupa, obična stvar, a ne ljudsko stvorenje, eventualno neki Kapadokijac⁴⁰ odbegao iz stada trgovca robljem. A kod kuće – koliko je samo taj isti razuzdan, koliko poročan, koliko neumeren u svojim uživanjima, koja ne prima na glavni ulaz, nego ih krijumčari kroz zadnja vrata! Naime, kad se ova strašna neman dade na nauku i filozofiju pod nadzorom grčkih kvaziučitelja, postade Epikurejac, ne zato što je bio duboko posvećen tom učenju, ma kakvo ono bilo,⁴¹ nego zato što ga je namamila jedna jedina reč: *uživanje*. Njegovi savetnici nisu od onih budala koje po cele dane raspravljaju o dužnosti i vrlini,⁴² i koji pozivaju na rad, marljivost i podnošenje svake opasnosti za ljubav otadžbine, nego propovedaju kako ne treba da protekne nijedan čas bez uživanja: »svakom delu tela treba pružiti puteno zadovoljstvo i nasladu«. **15** On ove

koristi kao nadzornike svoje razuzdanosti; sva uživanja prvo oni nanjuše i pre njega ispituju; oni su organizatori i glavni domaćini njegovih terevenki i izgleda da oni procenjuju i odmeravaju sva zadovoljstva, iznose svoje mišljenje i određuju koliko i kojem uživanju treba da se prepusti. Naobražen takvim veštinama, toliko je potcenio ovo naše razborito građanstvo da je smatrao kako će moći da prikrije sve svoje poroke i podlosti, ako samo dođe na forum sa ozbiljnim izrazom lica.

VII Tim svojim zabrinutim i strogim izrazom lica, a ne oštroumnosti ili rečitošću (što bi bilo uobičajeno) uspeo je da prevari vas i rimski narod, ali ne i mene – naime, pošto sam sa porodicom Pizona povezan ženidbenim vezama,⁴³ znam koliko se on razlikuje od ovog slavnog roda zahvaljujući svom transalpijskom poreklu koje ima po majci. 16 Lucije Pizone, zar si se takvim pogledom, ako ne sa istom namerom, tim izgledom, ako i nisi samim svojim bićem, sa takvom ohološću, naime, ne mogu da kažem – i delima, usudio da se udružiš sa Aulom Gabinijem u kovanju plana o mojoj propasti? Zar te miris njegove pomade, njegov zadah od vina, njegovo čelo oivičeno tragovima sprave za kovrdžanje kose, nije navodilo na pomisao kako, pošto mu izgledom postaneš sličan, nećeš više pukim pokrivanjem svog čela moći da sakriješ tolika sramna dela? Zar si se usudio da se uortačiš sa ovim, kako bi zarad pogodbe oko provincija žrtvovao konzulsku čast, blagostanje države, ugled senata i dobrobit najzaslužnijeg građanina?⁴⁴ Za vreme tvog konzulovanja, zbog tvojih odluka i ovlašćenja, senat rimskog naroda državi ne samo da nije smeo da pritekne u pomoć svojim mišljenjem i autoritetom, nego čak ni crninom. 17 Zar si mislio da si konzul u Kapui⁴⁵ (što si u ono vreme tamo i bio), u kojoj je nekada vladala tiranija, a ne u Rimu, državi u kojoj su se svi konzuli pre vas pokoravali autoritetu senata? Kako si samo u Flaminijevom cirku, gde si bio predstavljen zajedno sa svojim kolegom, smeo da izustiš da si uvek bio milosrdan? Tom izjavom hteo si da pokažeš kako su senat i svi uzorni građani bili okrutni kada su iz otadžbine izbacili onu kugu. Ti, tako sav milosrdan, neprijateljima države predao si mene, svog rođaka, kojeg si odredio da bude po-

smatrač prilikom glasanja prve komicije⁴⁶ na tvojim konzulskim izborima i koji je govorio treći⁴⁷ na januarske Kalende, prilikom tvog stupanja na dužnost konzula; osornim i grubim rečima, od svojih kolena, oterao si mog zeta, a svog rođaka, i svoju rođaku, a moju ćerku; takođe ti, ispoljio si jedinstvenu plemenitost i milosrđe kad sam ja pao zajedno sa državom pod udarcem konzula, a ne tribuna. Bio si takva hulja i nitkov, da nisi dopustio da protekne ni jedan čas između moje propasti i tvog dobitka, bar toliko da se malo stišaju jadikovke i bol koji je vladao u gradu. 18 Još nije ni obelodanjen da je država sahranjena, a tebi su već bile isplaćene pogrebne usluge. U istom času moja kuća bila je pljačkana i u plamenu,⁴⁸ dragocenosti iz nje prenošene su kod konzula,⁴⁹ mog komšije na Palatinu, a iz vile u Tuskulumu kod njegovog kolege,⁵⁰ takođe mog komšije. Kada je uz pomoć istih ljudi izglasana odluka koju je predložio onaj isti gladijator,⁵¹ kada na forumu nije bilo slobodnih ljudi, a kamoli čestitih građana, kada se sve dešavalo mimo znanja rimskog naroda i kad je senat bio slomljen i ponižen, ovoj dvojici bezbožnih i grešnih konzula dodeljena su novčana sredstva, provincije, legije, ovlašćenja.

VIII Vi, naši sadašnji konzuli, vašom hrabrošću uspeali ste da sprečite rušenje države koje su započeli ovi bivši konzuli; u tome su vam zdušno pomogli narodni tribuni i pretori svojom izuzetnom odanošću i revnošću. Šta da kažem o izvanrednom čoveku Titu Aniju?⁵² 19 Da li će iko ikada moći dostojno da opiše čoveka takvog formata! Pošto je smatrao da lošeg građanina, ili bolje rečeno, domaćeg izdajnika, treba slomiti sudskim putem, ukoliko se u državi poštuju zakoni, i da tek ako se sam sudski postupak silom ometa i sprečava – u tom slučaju drskost treba savladati hrabrošću, bes razbojitošću, neopreznost mudrošću, bandu naoružanim četama, silu silom; prvo je podneo tužbu za primenu sile.⁵³ Kasnije, budući da je uvideo da dotični (Klodije) uklanja sva legalna sredstva, postarao se da onaj, gore pomenuti, ne može baš sve da postigne silom; on nas je poučio da ni privatne kuće, ni hramovi, ni forum, ni kurija, neće moći da se odbrane od domaćeg razbojništva bez izvanredne hrabrosti,

velikih novčanih sredstava i naoružanih četa. Posle mog odlaska, prvo je on od čestitih građana odagnao strepnju, od drskih nadu, od vašeg staleža strah i od države ropsku poslušnost. **20** Zastupajući takvo mišljenje, sa podjednakom hrabrošću, odlučnošću i odanošću kao i Milon, Publije Sestije⁵⁴ smatrao je da zarad mog spasenja, vašeg autoriteta i dobrobiti države nikada ne treba da se uklanja ni pred neprijateljem, ni pred silom, ni pred neprijateljskim nasrtajima, ni pred opasnošću po sopstveni život. Na skupovima nečasnih građana toliko se svesrdno založio za uticaj senata, koji je tada bio uzdrman, da ništa nije bilo omiljenije od vašeg imena, niti cenjenije od vašeg ugleda. Ne samo da me je branio svim sredstvima koja su dostupna narodnom tribunu, već mi je činio i druge usluge, kao da mi je brat najrođeniji. Toliko su mi bili od pomoći njegovi klijenti, oslobođenici, ukućani, materijalna sredstva i njegova pisma, da se činilo kako je on ne samo moj dobročinitelj, nego i sapatnik u mojoj nesreći. **21** Videli ste usluge i revnost koju su prema meni pokazali i mnogi drugi. Koliko je Gaj Cestilije⁵⁵ bio naklonjen meni, koliko se zalagao za vas i koliko je postojana bila njegova podrška našoj politici! Šta reći o Marku Cispiju?⁵⁶ Svestan sam koliku zahvalnost dugujem njemu samom, njegovom ocu i bratu; iako smo bili na suprotnim stranama u jednoj privatnoj parnici, zarad mojih zasluga za državu oni su zanemarili svoje lično neprijateljstvo. Zatim, treba spomenuti Tita Fadija,⁵⁷ koji je bio moj kvestor, i Marka Kurcija,⁵⁸ čijem sam ocu ja bio kvestor; njih dvojica pokazala su veliku brigu, naklonost i odlučnost u ovoj mojoj nevolji. Mnogo toga meni u prilog rekao je Gaj Mesije,⁵⁹ što zbog ličnog prijateljstva, što zbog slaganja po državnim pitanjima; u početku on je samostalno izneo predlog o mom povratku. **22** Da je Kvint Fabricije,⁶⁰ uprkos nasilju i oružju, uspeo da sprovede ono što je nameravao u vezi sa mojim spasenjem, već u januaru mesecu mi bismo povratili naš pređašnji položaj; u zalaganju za mene podsticala ga je njegova neiscrpna energija, sprečavalo ga je nasilje, a ponovo pozivao vaš autoritet.

IX I na kraju, već ste mogli da primetite kakvo je raspoloženje pretora prema meni, budući da se Lucije Cecilije⁶¹ privatno trudio da

mi pomogne svim svojim raspoloživim sredstvima, a javno, sa skoro svim svojim kolegama, izneo je predlog o mom povratku i sprečio pljačkaše moje imovine da to razbojništvo ozvaniče na sudu. Tek što je stupio na dužnost, Marko Kalidije⁶² objavio je koliko mu je stalo do mog spasenja. **23** Sve što su Gaj Septimije,⁶³ Kvint Valerije,⁶⁴ Publije Kras,⁶⁵ Sekst Kvintilije, Gaj Kornut⁶⁶ činili bilo je usmereno u moju i državnu korist. Dok se rado sećam ovakvih prijatnih stvari, namerno ne pominjem zla koja su mi neki naneli. Sada nije pravi čas da se prisećam nepravdi koje bih, čak i da mogu da se osvetim, više voleo da zaboravim. Ceo moj život treba da posvetim nečem drugom: da se odužim onima koji su se zalagali za mene, da gajim prijateljstva sa onima koji su se u nevolji pokazali kao pravi prijatelji, da povedem rat dokazanim neprijateljima, da oprostim svojim zaplašenim prijateljima, da ne pronalazim izdajnike, već da tugu izazvanu mojim odlaskom ublažim dostojanstvenošću svog povratka. **24** Čak i kad bi mi do kraja života jedina dužnost bila da predvodnicima, tvorcima i pokretačima mog povratka iskazujem svoju zahvalnost, ipak smatram da mi je preostalo malo vremena da bih mogao samo da nabrojim njihove zasluge, a kamoli da im se odužim. Kada ću ja, kada će svi moji najdraži ovom čoveku⁶⁷ i njegovoj deci iskazati zahvalnost? Kakvo pamćenje, kakvu snagu uma i moć zapažanja bi trebalo da imamo kako bismo mogli da uzvratimo na takva i tolika dobročinstva? Kad sam bio očajan i malodušan, on mi je prvi pružio svoju konzulsku zaštitu i desnicu ruku; povratio me je iz mrtvih, od očajanja doveo do nade, iz progonstva do spasenja; osećao je toliku naklonost prema meni i odgovornost prema državi, da je iznašao način kako da moju nesreću ne samo ublaži, nego i uzvisi. Da li mi se išta veličanstvenije i lepše u životu moglo dogoditi od onoga što ste na njegov predlog izglasali: da svi iz cele Italije, kojima je na srcu dobrobit države, dođu kako bi povratili i odbranili mene jednog, slomljenog i gotovo uništenog; da istim onim rečima koje su konzuli upotreбили samo tri puta od osnivanja Rima, da bi iz cele države pozvali sve one koji su mogli da čuju njihov glas, senat poziva sve građane, iz svih sela i gradova širom cele Italije, da odbrane samo jednog čoveka.

X 25 Šta sam slavnije svojim potomcima mogao da ostavim u amanet od onog senatskog zaključka po kojem onom građaninu koji se ne založi za moj spas nije na srcu dobrobit države. Naime, toliko je vaš uticaj bio snažan, a ugled konzula toliko izvanredan, da je onaj ko nije došao smatrao da je počinio podlo i sramno delo. Pošto je u Rim došao neverovatno veliki broj ljudi – skoro cela Italija, isti taj konzul pozvao vas je da se u punom sastavu okupite na Kapitolu.⁶⁸ Tom prilikom mogli ste da spoznate koliku snagu ima urođena dobrota i istinska plemenitost. Kvint Metel, moj neprijatelj i rođak mog neprijatelja, poštujući vašu volju, odrekao se svog ličnog neprijateljstva. Publije Servilije,⁶⁹ čija je slava jednaka njegovoj čestitosti i naklonosti prema meni, koristeći se izuzetnom snagom svog ugleda i besedničkog dara pozvao je Kvinta Metela da bude dosledan junačkim delima i vrlinama svojih slavnih predaka, budući da njihova krv teče njegovim venama, i da sledi primer svog pokojnog brata, pristalice moje politike, kao i svih Metela, velikih patriota koji su, ne tako davno, otišli na onaj svet; među njima posebno mesto zauzima Numidantin,⁷⁰ čiji je odlazak iz otadžbine svojevremeno svima izgledao častan, ali ipak žalostan. **26** Tako božjom voljom nadahnut Kvint Metel, od neprijatelja što mi je pre ove konzulske službe bio, postade ne samo zaštitnik mog života, nego i jedan od inicijatora za obnavljanje mog ugleda. Onog dana kada se vas senatora okupilo četiri stotine i sedamnaestorica, i u prisustvu svih magistrata, samo jedan čovek⁷¹ imao je različito mišljenje od svih vas; to je onaj što je svojim zakonom bio predložio da se zaverenici⁷² pozovu, makar i iz mrtvih. Takođe, istog tog dana pošto ste uz mnogo veličanstvenih reči zaključili da je zahvaljujući mojim nastojanjima država bila spasena, isti konzul postarao se da najugledniji ljudi u državi sledećeg dana tu odluku saopšte na skupštini. U prisustvu cele Italije on je predивно besedio o mom slučaju i postigao to da se nije mogao čuti nikakav osoran glas koji bi kakav najamnik i propalica izrekao protiv čestitih građana.

XI 27 Vi ste se takođe pridružili tim naporima koji su bili usmereni na moj povratak i potvrdu mog ugleda. Doneli ste odluku da niko ne sme da spreči donošenje zacljučka koja se mene tiče; da će onaj ko to

bude učinio suočiti s vašim dubokim neodobravanjem; da ćete takav čin smatrati direktno uperenim protiv države, dobrobiti čestitih građana i sloge svih staleža, te da će se o tome odmah povesti rasprava ovde u senatu, a meni ste naložili da se vratim, čak i ako budu nastavili da me bez argumenata napadaju.⁷³ Šta reći o činjenici da ste zaključili da treba zahvaliti onima koji su došli iz municipija, i da ste tražili da se okupe u podjednakom broju onog dana kada stvar bude došla na glasanje? Naposljetku, šta sa činjenicom da nas je onog dana⁷⁴ koji je Publije Lentul učinio danom ponovnog rođenja za mene, mog brata i našu decu, i koji neće umreti s nama nego će se večno pamtiti, sam Lentul pozvao u otadžbinu pred centurijskom skupštinom, za koju su naši preci smatrali da treba da ima najveći autoritet, a da su iste one centurije koje su me svojevremeno izabrale za konzula sada pohvalile moj konzulat? **28** Zar je tog dana bilo građanina, ma kojeg starosnog doba i zdravstvenog stanja, koji nije smatrao da je njegova dužnost da glasa za moje spasenje? Kad ste na Marsovom polju videli toliko naroda? Kad ste videli takav krem cele Italije i svih staleža? Kad ste videli da tako ugledni ljudi skupljaju i broje glasove i nadgledaju glasanje? Zahvaljujući naročito i izvrsnom dobročinstvu Publija Lentula, ne samo da smo vraćeni u otadžbinu, kao još neki slavni građani, nego smo natrag dovezeni u zlatnim trijumfalnim kolima sa ukrašenim konjima.⁷⁵ **29** Da li ću ikad moći da iskažem dovoljnu zahvalnost Gneju Pompeju? On je ne samo pred vama, sa kojima je bio istomišljenik, nego i pred celim narodom izjavio da sam ja sačuvao rimski narod, i da su moja i sudbina rimskog naroda povezane. Kod razboritih građana založio se za moj slučaj, neupućene je o tome obavestio, čestite građane je ohrabrio, a nepoštene zauzdao svojim autoritetom. Rimski narod je ne samo podsticao nego i preklinjao da dela u moju korist, kao da sam mu brat ili roditelj. Iako zbog opasnosti od krvoprolića sam nije smeo da napušta kuću,⁷⁶ od prošlogodišnjih narodnih tribuna zatražio je da objave i podnesu zakonski predlog za moj povratak. U nedavno osnovanoj koloniji,⁷⁷ gde je bio magistrat i gde niko nije mogao da mu se suprotstavi, autoritetom časnih građana i zvaničnim dokumentima

potvrdio je da je protiv mene bilo upotrebljeno nasilje i okrutni privilegijum.⁷⁸ Pompej je bio glavni zagovornik ideje da je potrebna pomoć cele Italije da bi se izmolio moj povratak. Pošto je oduvek bio moj blizak prijatelj, sad se čak trudio da svoje prijatelje navede da mi budu naklonjeni.

XII 30 Na koji pak način da se odužim Titu Aniju⁷⁹ za njegova dobročinstva? Svaki njegov postupak, svaka misao, jednom rečju ceo njegov tribunat nije bio ništa drugo do nepobediva odbrana mog života. Šta da kažem o Publiju Sestiju?⁸⁰ Svoju blagonaklonost i odanost prema meni pokazao je ne samo duhovno, tugujući zbog mog odlaska, nego čak i fizički, zadobivši teške telesne rane. Gospodo senatori, svakom sam od vas pojedinačno iskazao i iskazivaću zahvalnost. Na početku sam vam svima zajedno zahvalio najbolje što sam umeo, ali ja nemam reči toliko lepih koliko vi zaslužujete. Iako su me mnogi zadužili svojim izuzetnim dobročinstvima, koja se ne smeju prećutati, ipak, date okolnosti i moja obazrivost nalažu mi da se ne upuštam u pojedinačno nabranje vaših zasluga; naime, teško bi bilo svakoga pomenuti, ali i nepravedno nekoga izostaviti. Ja, gospodo senatori, sve vas treba da poštujem kao bogove. Ali, kao kad se obraćamo samim besmrtnim bogovima, pa ne molimo uvek jedne iste, nego u nekim slučajevima jedne a u drugim druge, tako ću i ja postupiti prema ljudima koji su mene zadužili; sve do kraja svog života istaću i ponavljaću njihove zasluge prema meni. **31** Danas sam pak odlučio da pojedinačno zahvalim magistratima i jednom privatnom licu,⁸¹ čoveku koji je radi mog spasenja pohodio municipije i kolonije, na kolenima preklinjao rimski narod i iznosio predlog koji ste vi usvojili i vratili mi dostojanstvo. Vi ste me uzdizali u časovima moje najveće slave, i branili ste me, koliko ste mogli, u časovima moje nesreće, oblačeći crninu i gotovo plaćući za mnom. Naše iskustvo nam govori da senatori nisu menjali odeću čak ni kad bi njih same snašla kakva nevolja, ali zbog moje nesreće senat je nosio crninu, sve dok ga u tome nisu sprečili edikti onih⁸² koji ne samo da mi sami nisu pritekli u pomoć nego su čak i vas onemogućili da molite za moje spasenje. **32** U takvim okolnostima, i kada sam shvatio da sada kao privatno lice treba da se obračunam sa istom onom bandom koju sam

kao konzul savladao vašim autoritetom, a ne oružjem, svakojake misli su mi prolazile kroz glavu.

XIII Konzul⁸³ je na skupštini rekao da će kazniti rimske vitezove za događaje na Kapitolskom bregu. Tako je i bilo – neki vitezovi su pod punim imenom prekoreni, drugi pozvani na sud, a neki oterani u progonstvo. Bilo je nemoguće ući u hramove, ne samo zbog prisustva naoružanih ljudi, nego i zbog rušenja stepenica.⁸⁴ Drugi konzul⁸⁵ se tajnom pogodbom, po kojoj je dobijao deo plena, obavezao ne samo da izda i mene i državu, nego čak da nas preda pravo u ruke državnim neprijateljima. Oni su imali još jednog saučesnika⁸⁶ koji je pred gradskim kapijama stajao sa velikom vojskom i imperijumom dobijenim na duži niz godina, i za kojeg ne kažem da mi je bio neprijatelj, ali znam da je ćutao kada se tako govorkalo. **33** U to vreme smatralo se da su se građani podelili u dva tabora: jedni su, zbog neprijateljstva prema meni, tražili da se predam, a drugi su me branili bojažljivo, zbog mogućnosti da budem optužen za ubistvo.⁸⁷ Zbog svega toga, pošto sam uvideo da u senatu nema pravih lidera, da me je jedan deo magistrata napao, drugi izdao, a treći napustio, da su robovi upisivani u biračke spiskove pod lažnim izgovorom da su udruženi u kolegijume; da je svim Katilininim četama, sa skoro istim ljudima na čelu, ponovo stavljen u izgled pokolj i palež; da su rimski vitezovi u paničnom strahu od novih proskripcija; da se municipije plaše razaranja, a svi zajedno novog krvoprolića, mogao sam, mogao, gospodo senatori, da se branim silom i oružjem imajući u tome podršku velikog broja hrabrih ljudi, i ne može se reći da mi je u tim trenucima nedostajalo one, vama dobro poznate, srčanosti. Međutim, uvideo sam da će mi, čak i ako pobedim trenutne neprijatelje, tek predstojati borba sa odveć velikim brojem drugih. Ako bih pak bio pobeđen, mnogi čestiti građani stradali bi zbog mene, zajedno sa mnom, pa čak i posle moje pogibije; takođe, dok bi se za narodnog tribuna⁸⁸ odmah našli osvetnici, a sud o mojoj smrti bio bi prepušten budućim naraštajima.

XIV 34 Pošto sam kao konzul dobrobit države odbranio bez mača, nisam hteo da sada kao privatno lice sopstveni život branim oružjem;

bilo mi je draže da čestiti građani oplakuju moju sudbinu nego da očajavaju nad svojom. Da sam samo ja poginuo, to bi bilo loše samo po mene, a da su sa mnom stradali i mnogi drugi, to bi bilo pogubno po državu. Da sam mislio da će moje nevolje dugo trajati, pre bih se ubio nego večno patio, ali pošto sam shvatio da ćemo država i ja podjednako dugo biti odsutni iz ovog grada, smatrao sam da ni ja ne treba da ostanem budući da je ona prognana; a onda kada je bila pozvana da se vrati – i mene je donela sa sobom. Dok mene nije bilo, nije bilo ni zakona, ni sudskih procesa, ni prava magistrata, ni autoriteta senata, ni slobode, ni bogatog roda useva, ni pobožnosti, ni poštovanja prema bogovima i ljudima. Da je sve to zauvek nestalo, više bih žalio za vašim blagostanjem nego čeznuo za sopstvenim, ali znao sam da će moja dužnost biti da se vratim zajedno sa svim ovim, ako to jednog dana opet bude dozvano. **35** Najpozudaniji svedok tih mojih razmišljanja isti je onaj čovek koji je bio i čuvar mog života, Gnej Plancije.⁸⁹ Nije mnogo mario za sve privilegije i materijalnu korist koje mu je pružala njegova služba namesnika provincije, nego je celu svoju kvesturu posvetio tome da me potpomogne i sačuva. Da je on bio kvestor dok sam ja upravljao vojskom, bio bi mi kao sin, ali pošto mi je pomagao u ličnoj nevolji a ne u obavljanju službe, odsad ću ga smatrati roditeljem. **36** Gospodo senatori, budući da sam se vratio u državu zajedno sa njom samom, ne samo da ću jednako odvažno kao ranije dizati glas u njenu odbranu, nego će moje nastojanje u tom pravcu biti još snažnije.

XV Naime, ako sam je branio onda kad mi je bila nešto dužna, šta treba da činim sad kada je ona mene toliko zadužila? Zar bi išta moglo da duševno slomi i savlada mene, čija sama nevolja, kao što vidite, predstavlja svedočanstvo ne samo o tome da nemam nikakve krivice, već i o mojoj dvostrukoj zasluži za državu? Jer ja sam dopao nevolje zbog toga što sam branio državu, i svojom voljom sam pristao na nju zato da državu koju sam odbranio ne bih sopstvenim postupcima doveo na ivicu propasti. **37** Za mene rimski narod nisu – kao što je to bilo u slučaju Publija Popilija,⁹⁰ vrlo uglednog čoveka – molili mladi sinovi niti brojni rođaci, niti su, kao za Kvinta Metela, slavnog

čoveka izuzetnih kvaliteta,⁹¹ rimski narod preklinjali uplakani i u crnini: ugledan, iako još mlad, sin,⁹² ni Lucije i Gaj Metel, konzulari, ni njihova deca, ni Kvint Metel Nepot, koji se tada kandidovao za konzula, ni Lukuli, ni Serviliji, ni Scipioni, čija je majka bila iz roda Metela. Za mene je jedino molio moj brat, koji me je poštovao kao sin, savetovao kao roditelj, a voleo kao brat; crninom, suzama i svakodnevним molbama podsticao je čežnju za mnom i sećanja na moje zasluge. Iako je odlučio da podeli sa mnom istu sudbinu i isti dom, u životu ili smrti, ukoliko uz vašu pomoć ne bude uspeo da me vrati, on ipak nije nikad ustuknuo pred velikim teškoćama, ni pred svojom usamljenošću, ni pred snagom i oružjem neprijatelja. **38** Još jedan čovek bio je hrabar i istrajan branilac mojih interesa: to je Gaj Pizon,⁹³ moj zet, koji se nije osvrtao na pretnje mojih neprijatelja, neprijateljstvo koje je prema meni gajio konzul, njegov rođak (i moj, preko ženidbenih veza), i zapostavio je svoju kvesturu u Bitiniji i Pontu zalažući se za moje spasenje. Nikada senat nije doneo neku odluku o Publiju Popiliju,⁹⁴ niti je ikada u ovom staležu razmatran slučaj Kvinta Metela.⁹⁵ Oni su rehabilitovani na predlog narodnih tribuna, ali tek posle smrti svojih neprijatelja, i to tek pošto se prvi od njih pokorio senatu, a drugi izbegao nasilje i krvoproliće. Naime, Gaj Marije⁹⁶ je, u naša vremena, treći konzular pre mene koji je proteran prilikom građanskih nemira. Ne samo da ga senat nije doveo natrag, nego je on, kada se vratio, celi senat gotovo uništio. U svim tim slučajevima nije postojao konsenzus magistrata, ni poziv rimskog naroda da se odbrani država, ni pokret cele Italije, ni odluke municipija i kolonija. **39** Gospodo senatori, pošto mi je vaš autoritet naložio povratak, pošto me je rimski narod pozvao, država molila, a cela Italija donela na svojim ramenima, sada kad mi je vraćeno ono što nije bilo u mojoj moći, svim silama ću se truditi da sačuvam ono u šta treba da uložim vlastite napore – naročito imajući u vidu da sam povratio sve ono što sam izgubio, a vrlina i vera nikada me nisu ni napuštale.

Beleške

¹ Prvo mesto na lestvici državnih službi (*gradus honoris*) zauzima konzulsko zvanje. Ciceron je bio konzul 63. godine.

² Zbog sumnjivih Katilinih namera, iako je bio *homo novus*, Ciceron je dobio podršku jednog dela senatorskog staleža na konzulskim izborima za 63. Kada je postao konzul, Ciceron je delao potpuno u skladu sa interesima optimata. Na Ciceronov zahtev potkrepljen dokazima o Katilininim intrigama, Senat je odložio konzulske izbore za 62. godinu (iako samo na nekoliko dana, što nije u potpunosti zadovoljilo Cicerona). Kada je Ciceron izneo konkretne dokaze o Katilininj zaveri, Senat je doneo *senatus consultum ultimum*, koji konzulima daje vanredna ovlašćenja. Posle gušenja Katilinine zavere, Ciceronu su senatori dodelili naziv *pater patriae*. Izvori se ne slažu ko je od senatora Ciceronu prvi ukazao tu čast (pominju se Katon Utički i Kvint Katul).

³ Vidi u predgovoru o odlukama Senata iz avgusta 57.

⁴ L. *Ninnius Quadratus*, narodni tribun 58, već početkom godine zalagao se da Senat nešto preduzme kako bi se spasao Ciceron. Kad je Senat odlučio da obuče crninu, konzul Aul Gabinije sprečio je to svojim ediktom. Pred sam Ciceronov odlazak iz Rima, narodni tribun Klodije fizički je sprečio Niniju da interveniše u Ciceronovu korist. Oko 1. juna Ninije je pred Senatom ponovo postavio pitanje Ciceronovog povratka. Senat je jednoglasno doneo odluku u prilog tome, ali prilike još uvek nisu bile sazrele za ostvarenje odluke.

⁵ Ciceron misli na Klodiju.

⁶ Način na koji se Ciceron obračunao sa Katilininim pristalicama 63. godine (u čemu je imao moralnu, ali ne i formalnu podršku Senata) Klodiju je poslužio kao odličan izgovor da se osveti svom starom neprijatelju. Krajem januara ili početkom februara 58. Klodije je izneo zakonski predlog da se svako ko je bez suda pogubio rimskog građanina liši građanskih prava. Ovaj *lex de capite civis Romani* glasio je: *qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur* – Cass. Dio 38.14.4; Vell. Pat. 2.45.1. U stvari, to je bila potvrda starog *lex Sempronia*, na koji je ukazivao Cezar kada se 5. decembra 63. izjasnio protiv pogubljenja Katilinih pristalica. Iako se u Klodijevom predlogu nije pominjalo Ciceronovo ime, bilo je jasno da je bio uperen protiv njega. Noć pred glasanje o tom predlogu, sredinom marta 58, Ciceron je napustio Rim; predlog je usvojen, a Ciceronova imanja su opljačkana.

⁷ Za svoje akcije protiv Cicerona Klodije je obezbedio podršku konzula Aula Gabinija i Lucija Kalpurnija Pizona. Početkom 58. Klodije je izneo predlog da konzuli dobiju pravo da sami izaberu provincije kojima će sledeće godine

upravljati, umesto da se upravnici, kao što je obično bivalo, odrede žrebom. Ovaj *lex de provinciis* usvojen je istog dana kada i *lex de capite civis Romani*. Oba konzula zaista su upravljala izabranim, najbogatijim provincijama, Gabinije Sirijom a Pizon Makedonijom.

⁸ Osm narodnih tribuna iznelo je predlog o Ciceronovom povratku pred *concilium plebis* u oktobru 58, ali narodni tribun Sekst Elije Lig uložio je veto – Cic. *Sest.* 68; *Dom.* 49; *Har. resp.* 5.

⁹ Tj. Klodije.

¹⁰ Pet Katilinih pristalica, od kojih su čak četvorica bila iz redova senatora, po naredbi i uz prisustvo Cicerona pogubljeno je na Kapitolu u zatvoru zvanom *Tullianum*.

¹¹ Tj. Pompej, kojeg je Klodije počeo otvoreno da napada. U avgustu 58. u Senatu se pojavio rob koji je priznao da je nameravao da ubije Pompeja. Veliki Pompej (nadimak *Magnus* dobio je zbog svojih vrlo uspešnih osvajanja) toliko se preplašio da je ostatak godine praktično proveo u kućnom pritvoru, van političkih događanja – Cic. *Dom.* 67; *Sest.* 69; *Plut. Pomp.* 49.

¹² Država je imala konzule, ali, kao što će nešto kasnije objasniti, Ciceron odbija da ih nazove tim časnim imenom.

¹³ Dok se Ciceronu nije omogućio povratak, Senat je odbijao da donosi bilo kakve odluke.

¹⁴ Nekoliko dana posle Ciceronovog odlaska iz Rima, Klodije je izneo zakonski predlog direktno uperen protiv Cicerona, tzv. *lex de exsilio Ciceronis*. Po odredbama tog predloga, Ciceron je *prognan* na osnovu prethodne odluke *De capite civis Romani* (vidi belešku 6) i ne stoji da on tek *treba da bude prognan*. Upotrebu prošlog vremena u ovoj formulaciji Ciceron smatra strašnom greškom – Cic. *Dom.* 18; 47. Ipak, ta formulacija verovatno stoji opravdano, jer je svojim odlaskom Ciceron praktično priznao svoju krivicu. Postoji slično mesto kod Livija (26.3.12): *postquam dies comitiorum aderat, Cn.Fulvius exulatum Tarquinius abiit. id ei iustum esse scivit plebs*. Vidi J. L. Strachan & M. A. Davidson, *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York – London 1903. Istom odlukom precizirana je i teritorija, 500 milja oko Rima, u okviru koje je Ciceron stavljen van zakona – Cic. *Dom.* 26; 51.

¹⁵ Cic. *Sest.* 53; 69; *Plut. Cic.* 32; 33. Krajem aprila predlog je usvojio *concilium plebis*. Zbog okrutnih odredbi Ciceron je taj predlog uporedio sa Sulinim proskripcijama. Cic. *Dom.* 43; 44; 58; *Red. Sen.* 8.

¹⁶ *P. Lentulus Spinther*, konzul 57, blizak Ciceronov prijatelj, odmah po stupanju na dužnost predložio je da se Ciceron pozove iz progonstva.

¹⁷ Kalende su prvi dan u mesecu.

¹⁸ *Q. Metellus Nepos*, konzul 57, ranije je bio Ciceronov neprijatelj. Krajem 63, kao narodni tribun (čiji je mandat počinjao oko 10. decembra), Metel je sprečio Cicerona da govori o svojim zaslugama za državu. U stvari, Metel Nepot bio je Pompejev čovek, i njegovo neprijateljstvo prema Ciceronu bilo je motivisano Pompejevim nezadovoljstvom zbog Ciceronovog sve većeg ugleda i hvalisanja tokom 63. godine. To neprijateljstvo pominje i Ciceron nešto dalje u svom govoru.

¹⁹ *App. Claudius Pulcher*, pretor 57, Klodijev brat, jedini je bio protiv Ciceronovog povratka. Svi narodni tribuni 57. osim Kvinta Numerija Rufa i Atilija Serena, Katonovog zeta, bili su na Ciceronovoj strani. Vidi: Ciceron, *Beseda za Milona*, tekst prir. i prev. V. Nedeljković, uvod i komentar Ž. Petković, Sremski Karlovci – Novi Sad 1998, str. 176.

²⁰ Vidi belešku 12.

²¹ Taj čovek je sam Ciceron, a pokolj i paljevinu sprečio je gušenjem Katilinine zavere.

²² Ova formulacija vrhunac je Ciceronove ironije. *Slavni konzul* kojeg Ciceron ovde pominje jeste isti onaj Gabinije kojeg je nešto ranije (§3) nazvao podmićenim, i za kojeg će nešto kasnije (§11) imati samo pogrđnih reči.

²³ Radi se o Publiju Sestiju, narodnom tribunu 57. On je pomogao Ciceronu još 63. prilikom gušenja Katilinine zavere. Krajem 58, kao narodni tribun, Sestije se uputio u Galiju da od Cezara izmoli dozvolu za Ciceronov povratak.

²⁴ Vidi belešku 16.

²⁵ Konzulski izbori održavali su se leti (obično jula meseca), a konzuli su stupali na dužnost 1. januara sledeće godine.

²⁶ Tj. Klodije.

²⁷ Vidi belešku 15.

²⁸ Ciceron je smatrao da ta odluka nije legalna, jer ju je potvrdio *concilium plebis* a ne *comitia centuriata*, koja su bila nadležna za pitanja prava građanstva – Cic. *Sest.* 65; *Pis.* 30. Isto tako, pošto je odluku doneo *plebs* a ne celi narod (*populus*), ona nije smatrana za *lex* već za *plebiscitum*. Ciceron je još tvrdio da je Klodijev zakon bio uperen samo protiv jedne osobe, tj. da je to *privilegium*, zabranjen po Zakonu dvanaest tablica – Cic. *Sest.* 65; *Dom.* 43; 80; 110. Zbog svega toga, Ciceron tu odluku nikad nije nazvao zakonom. Vidi: Ciceron, *Beseda za Milona*, str. 38.

²⁹ *Q. Lutatius Catulus* bio je pristalica konzervativne politike i jedan od najuglednijih optimata u prvoj polovini I veka. Od 83. bio je pristalica Sule. Kao konzul 78. suprotstavio se svom kolegi Lepidu, koji je hteo da liberalizuje Suline konzervativne mere. Katul se suprotstavio davanju velikih ovlašćenja Pompeju 67. i 66. godine. Bio je cenzor 65. zajedno sa Krasom. Njegov politički uticaj

potpuno je oslabio kada ga je na izborima za velikog pontifika 63. glatko pobedio Cezar, tada (po rimskom shvatanju) još mlad.

³⁰ *L. Cornelius Cinna* bio je konzul 87–84. Uprkos zakletvi koju je dao Suli – da će poštovati njegove nedavno donesene zakone – predložio je da se stanovnicima Italije da pravo građanstva i da se pozovu Sulini protivnici koji su otišli u progonstvo. Zbog protivljenja konzervativaca morao je da napusti Rim. Krajem 87. silom je ušao u grad zajedno sa Marijem, i njih dvojica bili su konzuli 86. Katulova rečenica o dva loša konzula odnosi se na njih. Posle Marijeve smrti, Cina je suvereno vladao Rimom u periodu od 86. do 84. godine (taj period naziva se *Cinnae dominatio*), ali izgleda da je njegova politika bila liberalna i pomirljiva. Ubijen je 84. u Ankoni, kada je Italijom već zavladao strah od Sulinog povratka sa Istoka.

³¹ Vidi belešku 18.

³² *Cornelius Cethegus* bio je pretor 63. i jedan od petorice Katilininih pristalica pogubljenih 5. decembra 63.

³³ Ciceron ovde misli na Aula Gabinija.

³⁴ *A. Gabinius* kao narodni tribun 67. predložio je da se jednom od konzula daju vanredna ovlašćenja da bi se obračunao sa gusarima na celom Mediteranu. Svi su znali da to jedino može da bude Pompej, i Senat se tome uzalud protivio. Na kraju, Pompej je dobio veća ovlašćenja od onih koje je Gabinije predlagao i u kratkom roku iskorenio je gusarenje.

³⁵ Tj. Klodije.

³⁶ Po stupanju na dužnost narodnog tribuna, 10. decembra 59, Klodije je predložio četiri popularska zakona. Jedan od njih ograničio je primenu *lex Aelia et Fufia*. To je zakon iz II veka, koji je davao pravo najvišim magistratima da onemoguće zasedanje skupštine ako ustanove da postoje nepovoljna nebeska znamenja. Ograničavanjem primene tog zakona Klodije je hteo da spreči ponavljanje situacije iz 59. godine, kada je Bibul primenom tog zakona pokušao da ospori Cezarov izbor za konzula i sve njegove odluke.

³⁷ Početkom 58. svi su oni molili da se Ciceron ne otera u progonstvo.

³⁸ 5. decembra 63.

³⁹ *L. Calpurnius Piso Caesoninus*, zahvaljujući svojim prijateljskim odnosima sa trijumvirima (pre svega zbog braka svoje ćerke Kalpurnije i Cezara), dobio je konzulat 58. godine. Ciceronove molbe za pomoć on nije tako osorno odbio kao Gabinije, nego ga je savetovao da napusti Rim, a svoju pasivnost objašnjavao je solidarnošću sa svojim kolegom (koji je bio u dugovima, pa je svoj finansijski položaj trebalo da popravi upravom nad bogatom provincijom). U govoru *In Pisonem* Ciceron se obrušio na Pizonovu prokonzularnu upravu u Makedoniji. Pizon je ostao neutralan u građanskim ratovima 49–43.

⁴⁰ Veliki broj robova koji su pristizali u Italiju bio je iz Kapadokije.

⁴¹ Epikurejsko učenje nije bilo naročito omiljeno u Rimu I veka pre n. e. To je posledica vulgarizacije ovog učenja i svođenja na jedan princip, zadovoljstvo, po kojem je epikurejstvo postalo prepoznatljivo.

⁴² *Officium* je stoički termin. U I veku pre n. e. uticaj stoicizma u Rimu bio je velik; Ciceronova rasprava *De officiis* inspirisana je istoimenim delom stoičara Panetija (II vek), koji je bio u Scipionovom krugu.

⁴³ Ciceronova ćerka Tulija bila je udata za Pizona Frugija, rođaka ovog konzula.

⁴⁴ Tj. Cicerona.

⁴⁵ Kapua je grad u Kampaniji u kojem je Pizon imao funkciju duovira.

⁴⁶ Ostale komicije obično su glasale isto kao prva, i zato se smatralo da je glasanje u prvoj komiciji najvažnije.

⁴⁷ 1. januara 58. Ciceron je govorio treći po redu, posle Pompeja i Krasa, što se smatralo za veliku čast.

⁴⁸ Dan posle Ciceronovog odlaska, pošto je usvojen *lex de capite civis Romani*, Klodije je savnio sa zemljom Ciceronovu kuću na Palatinu i opljačkao njegovo imanje.

⁴⁹ Tašta konzula Pizona imala je kuću na Palatinu.

⁵⁰ Gabinije je imao vilu u Tuskulumu.

⁵¹ Tj. Klodije.

⁵² *T. Annius Milo* bio je neznatnog porekla po ocu, pa ga je još u mladosti usvojio Tit Anije, deda po majci, i time ga uveo u ugledni plebejski rod Anija; kognomen *Milo* dobio je po čuvenom atletu iz Krotona. O Milonu se ne zna gotovo ništa pre njegovog tribunata 57. godine, kada se uspešno suprotstavio Klodiju koristeći njegove metode, tj. okupljajući bande ljudi sumnjivog porekla i ugleda radi uličnih sukoba. Jedan od njihovih obračuna, 52. godine (ovog puta van grada), bio je poguban po Klodiju. Milona optuženog za ubistvo Klodija branio je Ciceron, ali neuspešno, pa je Milon poslat u progonstvo. Vratio se u Italiju 48. bez Cezarovog odobrenja i poginuo prilikom opsade jednog grada u južnoj Italiji.

⁵³ Milon je pokušao da optuži Klodiju za upotrebu sile (*de vi*) tokom januara 57, kada je Klodije silom sprečio održavanje skupštine koja je trebalo da se izjasni o Ciceronovom povratku. Rasprava o toj tužbi trebalo je da se održi u februaru 57, ali to su sprečili konzul Metel Nepot, pretor Apije Klaudije i tribun Sekst Atilije Seran.

⁵⁴ Vidi belešku 23.

⁵⁵ *C. Cestilius*, najverovatnije kao narodni tribun 57, zalagao se za Ciceronov povratak.

⁵⁶ M. Cispus bio je narodni tribun 57. Pritekao je u pomoć svom kolegi Kvintu Fabriciju, koji je 25. januara 57. javno hteo da govori o Ciceronovom povratku; Klodijevi ljudi su to sprečili – Cic. *Sest.* 76. Cispije je kasnije optužen za podmićivanje na izborima (*de ambitu*), i osuđen je, iako je njegov branilac bio Ciceron – Cic. *Planc.* 75.

⁵⁷ T. Fadius bio je kvestor 63. godine. Kao narodni tribun 57. zalagao se za Ciceronov povratak. Iz nepoznatih razloga je osuđen i progнан 52. godine.

⁵⁸ M. Curtius bio je narodni tribun 57.

⁵⁹ C. Messius, poreklom iz Kampanije, bio je narodni tribun 57. godine. Na početku svog tribunata podneo je poseban zakonski predlog o Ciceronovom povratku, ali ga nije dostavio na glasanje. Bio je izabran za edila 55, ali je morao da se brani na sudu zbog optužbi za podmićivanje na izborima i za nasilje; branilac mu je bio Ciceron. Na početku građanskog rata, 49. godine, kolebao se za koga da se opredeli, ali se kasnije opredelio za Cezara.

⁶⁰ Q. Fabricius bio je narodni tribun 57. godine. Već 25. januara hteo je da progura zakon o Ciceronovom povratku, ali su ga Klodijevi ljudi sprečili – Cic. *Q. fr.* 1.4.3; *Sest.* 75; 78; *Mil.* 38. On se kasnije nigde više ne pominje. Ciceron ga pominje u govoru *Pro Milone* (52. godine), ali ne znamo da li je tada još živ.

⁶¹ L. Caecilius Rufus bio je narodni tribun 63. i podržavao je politiku senata i konzula Cicerona. Bio je *praetor urbanus* 57. i založio se za Ciceronov povratak. Kada je trebalo da organizuje igre, napao ga je Klodije sa svojim ljudima i držao u kućnom pritvoru. Cic. *Mil.* 38. Zajedno sa svojim bratom, podigao je optužbu *de ambitu* protiv Gabinija 54. g. Cic. *Q. fr.* 3.3.2. Sa ostalim Pompejevim pristalicama pao je u ruke Cezara koji ga je pomilovao. Caes. *Civ.* 1.23.2. Izgleda da je živio sve do Avgustovog doba.

⁶² M. Calidius bio je pretor 57. i slagao se sa tim da se Ciceronu omogući povratak. Sigurno je održao govor *De domo Ciceronis* koji pominje Kvintilijan (10.1.23). Podržavao je Milona 52. godine. Bezuspešno se kandidovao za konzula 51. i 50. – Cic. *Fam.* 8.4.1; *Att.* 5.19.3; 6.8.2. Na senatskoj sednici 1. januara 49. zalagao se za Cezara, što mu je donelo upravu nad Cisalpijskom Galijom – Caes. *Civ.* 1.2.3. Umro je u Pjačenci 49. godine, na početku građanskog rata. Bio je jedan od najznačajnijih govornika svoga doba. Kao preteča i pionir neoatičkog pravca u rimskom besedništvu kritikovao je Cicerona. Ciceron je podrobno opisao njegov stil u *Brutu* 274–278: *non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit*; hvali njegovu eleganciju i ljupkost, ali ga i kudi: *nec erat ulla vis atque contentio*.

⁶³ C. Septimius bio je pretor 57. i pomagao je Ciceronov povratak. Kao proprator 56/5. upravljao je provincijom Azijom.

⁶⁴ Q. Valerius Orca bio je pretor 57. godine. Bio je svega nekoliko godina mlađi od Cicerona, a rodio se u gradu Sora, u neposrednoj blizini Arpina, Ciceronovog rodnog mesta. Izgleda da su se njih dvojica poznavali još pre 57. godine – Cic. Fam. 13.4.1; 6.1. Posle svoje preture Valerije je upravljao provincijom Afrikom. U građanskom ratu pristao je uz Cezara i uspešno ratovao na Sardiniji – Caes. Civ. 1.30; App. 2.161.

⁶⁵ P. Licinius Crassus Dives bio je pretor 57. i zalagao se za Ciceronov povratak. Od ostalih brojnih predstavnika svog roda, Ciceronovih savremenika, razlikuje se po nadimku Dives, iako su taj epitet prisvajali još neki njegovi rođaci. Ne treba ga poistovećivati sa sinom trijumvira Marka Licinija Krasa, Publijem Krasom, koji je takođe bio Ciceronov veran pristalica i obožavalac.

⁶⁶ C. Caecilius Cornutus bio je narodni tribun 61. godine. Kao pretor 57. zalagao se za Ciceronov povratak. Bio je namesnik Bitinije 56. godine.

⁶⁷ Ciceron misli na Publija Lentula.

⁶⁸ Senat je sredinom jula 57. odlučio da se zakon o Ciceronovom povratku odmah iznese pred narodnu skupštinu, a da se onaj ko se tome suprotstavi proglasi za državnog neprijatelja. Od četiri stotine sedamnaest okupljenih senatora samo je Klodije glasao protiv – Cic. Sest. 129; Pis. 35.

⁶⁹ P. Servilius Vatia Isauricus bio je konzul 79. i jedan od najuglednijih Sulinih pristalica. Dok je kao prokonzul upravljao Kilikijom, uspešno je ratovao sa tamošnjim plemenima, i imao je trijumf 74. godine. Narednih trideset godina, kao političar starije generacije, učestvovao je u upravljanju državom.

⁷⁰ Q. Caecilius Metellus Numidicus bio je konzul 109. godine. Uspešno je ratovao protiv Jugurte, zbog čega je i dobio nadimak Numidicus, ali je 107. godine, na njegovo veliko neodobravanje, komanda predata Mariju, njegovom dotadašnjem podređenom oficiru. Bio je cenzor 102. i pokušao je da izbaci iz Senata glavne demagoge populara, Saturnina i Glaucija, ali nije uspeo. Odbio je da se zakune na Saturninove agrarne zakone 100. godine i otišao je u progonstvo. Njegov povratak, najverovatnije 98. godine, bio je velik uspeh za optimates.

⁷¹ Tj. Klodije.

⁷² Ciceron misli na Katilinine zaverenike.

⁷³ Na pomenutoj sednici sredinom jula 57. Senat je naložio Ciceronu da se vrati ako zbog nečijeg protivljenja glasanje o njegovom povratku bude odloženo za više od pet dana. Ohrabren tom odlukom Ciceron se odvažio da krene u Italiju. Iskrcao se u Brindiziju 5. avgusta 57, a pred njega su izašli svi tamošnji stanovnici i ćerka Tulija. Tog dana bio je njen rođendan, kao i dan osnivanja grada Brindizija – Cic. Att. 4.1.4. Tri dana kasnije Ciceron je saznao da je odluka o njegovom povratku zvanično potvrđena 4. avgusta.

⁷⁴ Ciceron misli na 4. avgust 57, kada su centurijske komicije donele zvaničnu odluku o Ciceronovom povratku. Iz cele Italije skupilo se toliko sveta da na

Marsovom polju glasa u Ciceronovu korist, da je Klodije zlonamerno primetio kako je Ciceron izazvao nestašicu žita u Rimu – Cic. *Att.* 4.1.6; *Dom.* 14. Ova odluka – što je usamljen primer u poznoj Republici – doneta je uz stvaran a ne formalan pristanak naroda.

⁷⁵ Ciceronov povratak u Rim 4. septembra 57. stvarno je podsećao na trijumfalnu povorku.

⁷⁶ Vidi belešku 12.

⁷⁷ To je Kapua, u kojoj je Cezar osnovao koloniju 59. godine.

⁷⁸ Vidi belešku 28.

⁷⁹ Vidi belešku 52.

⁸⁰ Vidi belešku 23.

⁸¹ Reč je o Pompeju.

⁸² To su edikti konzula Gabinija i Pizona 58. godine.

⁸³ Tj. Gabinije.

⁸⁴ Početkom 57. Klodije je sa naoružanim ljudima okupirao Kastorov hram na Forumu i porušio stepenice koje su vodile do hrama; praktično je hram pretvorio u tvrđavu.

⁸⁵ Tj. Pizon.

⁸⁶ Ciceron ovde misli na Cezara. Sve dok Klodije nije uklonio iz grada Cezarove neprijatelje (Cicerona i Katona Utičkog), Cezar nije krenuo u Galiju.

⁸⁷ Zbog smaknuća Katilininih pristalica, o čemu v. Predgovor.

⁸⁸ Tj. za Klodija.

⁸⁹ *Cn. Plancius*, sin istoimenog rimskog viteza, rodio se u Atini i uzdigao se do senatorskog zvanja. Bio je vojni tribun 62. u Makedoniji (Cic. *Planc.* 28), kojom je u to vreme upravljao Gaj Antonije, bivši Ciceronov kolega. Kao kvestor 58. dobio je na upravu provinciju Makedoniju. Tu se obreo prognanik Ciceron i u Planciju dobio svog najvećeg pomoćnika. Neposredna svedočanstva Ciceronove zahvalnosti nalaze se u Ciceronovim pismima iz 58. godine – *Att.* 3.14.2; *Fam.* 14.1.3.

⁹⁰ *P. Popillius Laenas* bio je konzul 132. godine. Proterao je pristalice Tiberija Graha koje su preživele njegovo ubistvo. Zakon narodnog tribuna Gaja Graha 122. godine, *lex Sempronia de provocatione*, čije su odredbe pozivale na sudsku odgovornost svakoga ko je bez suda prognao rimske građane, bio je direktno uperen protiv Popilija. Na osnovu tog zakona Popilije je oteran u progonstvo, a vratio se 121. godine, kada Gaj Grah već nije bio živ. Asocijacije na Ciceronov slučaj same se po sebi nameću.

⁹¹ Vidi belešku 70.

⁹² *Q. Caecilius Metellus Pius* dobio je nadimak zbog velikog zalaganja za povratak svog oca Metela Numidana iz progonstva. Uspešno je komandovao rimskim trupama u Savezničkom ratu sve do 87. godine. Pošto nije mogao da se suprotstavi Cininoj vladavini u Italiji, bio je na čelu reakcionarnih snaga u Africi do 84. godine. Najverovatnije se vratio u Rim zajedno sa Sulom. On i Sula zajedno su bili konzuli 80. godine.

⁹³ Vidi belešku 43.

⁹⁴ Vidi belešku 90.

⁹⁵ Vidi belešku 91.

⁹⁶ *C. Marius* bio je narodni tribun 119. godine. Oženio se Julijom, Cezarovom tetkom, što će mu omogućiti da se, iako neznatnog porekla, domogne kurulnih magistratura. Uspešno je ratovao u Africi protiv Jugurte, i u Španiji. U odsustvu je izabran za konzula 104. godine. Na tu funkciju biće biran neprekidno do 100. godine. Iako je slavu stekao zahvaljujući podršci populara, na poziv senata 100. godine obračunao se sa njihovim vođama Saturninom i Glaucijem. Zbog ovakve prevrtljivosti Marije se povukao na Istok. U međuvremenu, u Rim se vratio Metel Numidanin, ugledni optimat. Godine 87, na Cinin poziv, Marije se vraća u Italiju i surovo se obračunava s neistomišljenicima. U samom Rimu ubijanje je trajalo pet dana; između ostalih, ubijeni su Gnej Oktavije, konzul 87, i Marko Antonije, poznati besednik i otac trijumvira Marka Antonija i konzula 63. Gaja Antonija. Ciceron i Marije bili su zemljaci. Na početku svoje političke karijere, kada se izdavao za umerenog populara, Ciceron je spevao poemu Mariju u čast. Ali kada je 63. godine uzeo da zastupa interese optimata, Marije mu je služio kao primer nevaljanog i nelojalnog građanina.

M. TVLLI CICERONIS ORATIO CVM SENATVI GRATIAS EGIT

I 1 Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero, quaeso obtestorque ne meae naturae potius quam magnitudini vestrorum beneficiorum idtribuendum putetis. Quae tanta enim potest existere ubertas ingeni, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rem publicam, qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis.

2 Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est, si deos immortalis, quorum beneficio et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus, si populum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terrarum arce conlocati sumus, si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati, immensum quiddam et infinitum est quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia nobis uno tempore omnia reddidistis, ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia dis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos recipiarimus.

II 3 Itaque, patres conscripti, quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quandam per vos esse adepti videmur. Quod

enim tempus erit umquam cum vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur? Qui illo ipso tempore cum vi ferro metu minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum me universi revocavistis referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro, quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae: postea quam vobis decernendi potestas non est permissa per eum tribunum plebis qui, cum per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere delituit, numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab iis consulibus qui vendiderant flagitavistis. **4** Itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est ut ipse ille annus, quem ego mihi quam patriae malueram esse fatalem, octo tribunos haberet qui et promulgarent de salute mea et ad vos saepe numero referrent. Nam consules modesti legumque metuentes impediabantur lege, non ea quae de me, sed ea quae de ipsis lata erat, quam meus inimicus promulgavit ut, si revixissent ii qui haec paene delerunt, tum ego redirem; quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rem publicam futuram si, cum hostes atque interfectores rei publicae revixissent, ego non revertissem. Idemque illo ipso tamen anno, cum ego cessissem, princeps autem civitatis non legum praesidio sed parietum vitam suam tueretur, res publica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis verum etiam tutoribus annuis esset orbata, sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur, numquam dubitastis meam salutem cum communi salute coniungere.

III 5 Postea vero quam singulari et praestantissima virtute P. Lentuli consulis ex superioris anni caligine et tenebris lucem in re publica Kalendis Ianuariis dispicere coepistis, cum Q. Metelli, nobilissimi hominis atque optimi viri, summa dignitas, cum praetorum tribunorum

plebis paene omnium virtus et fides rei publicae subvenisset, cum virtute gloria rebus gestis Cn. Pompeius omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps tuto se venire in senatum arbitraretur, tantus vester consensus de salute mea fuit ut corpus abesset meum, dignitas iam in patriam revertisset. 6 Quo quidem mense quid inter me et meos inimicos interesset existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus res publica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis; nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit; mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem videbatis. 7 Quo quidem tempore, cum is excessisset qui caedi et flammae vobis auctoribus restiterat, cum ferro et facibus homines tota urbe volitantis, magistratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata, summi viri et clarissimi consulis fascis fractos, fortissimi atque optimi tribuni plebis sanctissimum corpus non tactum ac violatum manu sed vulneratum ferro confectumque vidistis. Qua strage non nulli permoti magistratus partim metu mortis, partim desperatione rei publicae paululum a mea causa recesserunt: reliqui fuerunt quos neque terror nec vis, nec spes nec metus, nec promissa nec minae, nec tela nec faces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.

IV 8 Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae fortunae memoriae nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si rei publicae reddidisset. Qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de salute mea se et re publica dignam dicere: cum a tribuno plebis vetaretur, cum praeclarum caput recitaretur ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus

iret, ne scribendo adesset, totam illam, ut ante dixi, proscriptionem non legem putavit, qua civis optime de re publica meritis nominatim sine iudicio una cum senatu rei publicae esset ereptus. Vt vero iniit magistratum, non dicam quid egit prius, sed quid omnino egit aliud nisi ut me conservato vestram in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? **9** Di immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus consul [populi Romani] fuit! quanto maius dedissetis si superiore anno fuisset! Nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duo vero numquam excepto illo Cinnano tempore fuisse; qua re meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in re publica consul esset; quod vere dixerat si illud de duobus consulibus, quod ante in re publica non fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset [inimicus], dubitatis quo animo fuerit in me conservando futurus, cum in restituendo auctorem fuisse adscriptoremque videatis? **10** Sed fuerunt ii consules quorum mentes angustae humiles pravae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperi nec intueri nec sustinere nec capere potuerunt, non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis; quorum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposcebat; qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules sed latrones non modo deseruerunt, in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non solum suo sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt. Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.

V 11 Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnis libidines divulgatum? qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? qui cum suam rem non minus strenue quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit? qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset? qui in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum rei publicae detrimento quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est? quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio aut comitiis, ne legi intercedere liceret, ut lex Aelia et Fufia ne valeret, quae nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tribunicios furores esse voluerunt? 12 Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adulescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent, quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas verum etiam patriae preces repudiavit! Neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus, se Nonarum Decembrium quae me consule fuissent clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum. Neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit, Lucium vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et saluti meae pro familiaritate, rei publicae pro fortune suis amicissimum, consul imperiosus exire ex urbe iussit. Et cum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent, ille unguentis oblitus cum toga praetexta, quam omnes praetores aediles-

que tum abiecerant, inrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis, fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gerneretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis ediceret.

VI 13 Cum vero in circo Flaminio non a tribuno plebis consul in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit, qua auctoritate vir! vini somni stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis: pressa voce et temulenta, quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Vbi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit? Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adulescentia versatus est in foro, cum eum praeter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas. Quem praeteriens cum incultum horridum maestumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non putares. **14** Cum hoc homine an cum stipite in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans, non ianua receptis sed pseudothyro intromissis voluptatibus! Cum vero etiam litteris studere incipit et belua immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur, sed eos qui disputent horam nullam vacuam

voluptate esse debere, in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium delectationemque versari. **15** His utitur quasi praefectis libidinum suarum, hi voluptates omnis vestigant atque odorantur, hi sunt conditores instructoresque convivi, idem expendunt atque aestimant voluptates sententiamque dicunt et iudicant quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem ut omnis suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset.

VII Is nequaquam me quidem cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset sed vos populumque Romanum non consilio neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit. **16** Luci Piso, tune ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, non enim possum dicere tantis rebus gestis, cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis in eam cogitationem adducebat, ut cum illius re similis fuisses, frontis tibi integimento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc coire ausus es ut consularem dignitatem, ut rei publicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? Te consule, tuis edictis et imperiis senatui populi Romani non est licitum non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu rei publicae subvenire? **17** Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? Tu es ausus in circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum atque omnis bonos, tum cum a patria pestem depellerent, crudelis

demonstrabas fuisse. Tu misericors me, adfinem tuum, quem comitiis praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis rei publicae tradidisti; tu meum generum, propinquum tuum, tu adfinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis reppulisti; idemque tu clementia ac misericordia singulari, cum ego una cum re publica non tribunicio sed consulari ictu concidissem, tanto scelere tantaque intemperantia fuisti ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam praedam, saltem dum conticisceret illa lamentatio et gemitus urbis! **18** Nondum palam factum erat occidis rem publicam, cum tibi arbitria funeris solvebantur: uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur cum, isdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis sed etiam a liberis atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et adflicto, duobus impiis nefariisque consulibus aerarium provinciae legiones imperia donabantur.

VIII Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis, summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati. **19** Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam, aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? Qui cum videret sceleratum civem aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum, sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleretur, audaciam virtute, furo rem fortitudine, temeritatem consilio, manum copiis, vim vi esse superandam, primo de vi postulavit; postea quam ab eodem iudicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere curavit; qui docuit neque tecta neque templa neque forum nec curiam sine summa virtute ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio

posse defendi; qui primus post meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati. **20** Quam rationem pari virtute animo fide P. Sestius secutus pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum umquam putavit; qui causam senatus, exagitata contionibus improborum, sic sua diligentia multitudini commendavit ut nihil tam popolare quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando quam vestra auctoritas videretur; qui me cum omnibus rebus quibus tribunus plebis potuit defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus frater esset, sustentavit; cuius ego clientibus, libertis, familia, copiis, litteris ita sum sustentatus ut meae calamitatis non adiutor solum, verum etiam socius videretur. **21** Iam ceterorum officia [ac] studia vidistis, quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispus? cui ego ipsi parenti fratrique eius sentio quantum debeam; qui, cum a me voluntas eorum in privato iudicio esset offensa, publici mei benefici memoria privatam offensionem oblitteraverunt. Iam T. Fadius, qui mihi quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio amore animo huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius et amicitiae et rei publicae causa dixit: legem separatim initio de salute mea promulgavit. **22** Q. Fabricius si, quae de me agere conatus est, ea contra vim et ferum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum statum reciperassemus; quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit.

IX Iam vero praetores quo animo in me fuerint vos existimare potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publice promulgarit de mea salute cum conlegis paene omnibus, directoribus autem bonorum meorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia

sua quam esset cara sibi mea salus declaravit. **23** Omnia officia C. Septimi, Q. Valeri, P. Crassi, Sex. Quinctili, C. Cornuti summa et in me et in rem publicam constiterunt. Quae cum libenter commemoro, tum non invitus non nullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis iniurias meminisse, quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallet: alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores indicem, dolorem profectionis meae redivisus dignitate consoler. **24** Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicaretur, tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? Quae memoria, quae vis ingeni, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus adflicto et iacenti consularem fidem dextramque porrexit, qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem vocavit, qui tanto amore in me, studio in rem publicam fuit ut excogitaret quem ad modum calamitatem meam non modo levaret sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit quam quod illo referente vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rem publicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut, qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa re publica apud eos solum qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnis ex omnibus agris atque oppidis civis totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret.

X 25 Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere quam hoc, senatum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rem publicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit ut dedecus et flagitium se committere putaret, si qui non veniret. Idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas, intellegere potuistis. Nam Q. Metellus, et inimicus et frater inimici, perspecta vestra voluntate omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir cum clarissimus tum vero optimus mihiq̄ue amicissimus, et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnis Metellos, praestantissimos civis, paene ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum [Metellum], cuius quondam de patria discessus honestus omnibus, sed luctuosus tamen visus est. **26** Itaque divinitus exstitit non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam adscriptor dignitatis meae. Quo quidem die cum quadringenti decem septem essetis, magistratus autem omnes adessent, dissensit unus, is qui sua lege coniuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die cum rem publicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis iudicassetis, idem consul curavit ut eadem a principibus civitatis in contione postero die dicerentur; cum quidem ipse egit ornatissime meam causam, perfecitque astante atque audiente Italia tota ut nemo cuiusquam conducti aut perditī vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire.

XI 27 Ad haec non modo adiumenta salutis sed etiam ornamenta dignitatis meae reliqua vos idem addidistis: decrevistis ne quis ulla ratione rem impediret; qui impedisset, graviter molesteque laturos

illum contra rem publicam salutemque bonorum concordiamque civium facturum, et ut ad vos de eo statim referretur; meque etiam, si diutius calumniarentur, redire iussistis. Quid? ut agerentur gratiae, qui e municipiis venissent? quid? ut ad illam diem, res cum redissent, rogarentur ut pari studio convenirent? quid? denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo liberisque nostris natalem constituit, non modo ad nostram verum etiam ad sempiterni memoriam temporis, quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam, ut eadem centuriae quae me consulem fecerant consulatum meum comprobarent, **28** eo die quis civis fuit qui fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores diribitores custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino non reducti sumus in patriam sicut non nulli clarissimi cives, sed equis insignibus et curru aurato reportati. **29** Possum ego satis in Cn. Pompeium umquam gratus videri? qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum salutem populi Romani et conservatam per me et coniunctam esse cum mea dixerit; qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit, eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit; qui populum Romanum pro me tamquam pro fratre aut pro parente non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit; qui cum ipse propter metum dimicationis et sanguinis domo se teneret, iam a superioribus tribunis petierit ut de salute mea et promulgarent et referrent; qui in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegi auctoritate honestissimorum hominum et publicis litteris

consignarit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putarit; qui cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet elaborarit.

XII 30 Quibus autem officiis T. Anni beneficia remunerabor? cuius omnis ratio, cogitatio, totus denique tribunatus nihil aliud fuit nisi constans perpetua fortis invicta defensio salutis meae. Quid de P. Sestio loquar? qui suam erga me benivolentiam et fidem non solum animi dolore sed etiam corporis vulneribus ostendit. Vobis vero, patres conscripti, singulis et egi et agam gratias: universis egi initio, quantum potui, satis ornate agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae sileri nullo modo possunt, tamen huius temporis ac timoris mei non est conari commemorare beneficia in me singulorum; nam difficile est non aliquem, nefas quemquam praeterire. Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed ut in ipsis dis immortalibus non semper eosdem atque alias alios solemus et venerari et precari, sic in hominibus de me divinitus meritis: omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda, **31** hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas, et de privatis uni, qui pro salute mea municipia coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam quam vos secuti mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis, laborantem mutatione vestis et prope luctu vestro, quoad licuit, defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta qui mea pericula non modo suo praesidio sed etiam vestra deprecatione nudarunt. **32** Quibus ego rebus obiectis, cum mihi privato confligendum viderem cum eodem exercitu quem consul non armis sed vestra auctoritate superaram, multa mecum ipse reputavi.

XIII Dixerat in contione consul se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum; nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur; aditus templorum erant non solum praesidiis et manu verum etiam demolitione sublatis. Alter consul, ut me et rem publicam non modo desereret sed etiam hostibus rei publicae proderet, pactionibus se suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos magnoque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse non dico, tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio. **33** Duae partes esse in re publica cum putarentur, altera me deposcere propter inimicitias, altera timide defendere propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quod numquam infitiando suspicionem hominum curamque minuerunt. Qua re cum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum, servos simulatione conlegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnis Catilinae paene isdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revocatas, equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnis caedis metu esse permotos, potui, potui, patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris me vi armisque defendere, nec mihi ipsi ille animus idem meus vobis non incognitus defuit. Sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos; si victus essem, multis bonis et pro me et mecum etiam post me esse pereundum, tribuniciique sanguinis ultores esse praesentis, meae mortis poenas iudicio et posteritati reservari.

XIV 34 Nolui, cum consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere, bonosque viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare; ac, si solus essem interfectus, mihi turpe, si cum multis, rei publicae funestum fore videbatur.

Quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius quam sempiterno dolore multassem. Sed cum viderem me non diutius quam ipsam rem publicam ex hac urbe afuturum, neque ego illa exterminata mihi remanendum putavi, et illa, simul atque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quaestiones, mecum iura magistratuum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et religiones afuerunt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem quam desiderarem meas; sin aliquando revocarentur, intellegebam mihi cum illis una esse redeundum. **35** Cuius mei sensus certissimus testis est hic idem qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis totam suam quaesturam in me sustentando et conservando conlocavit. Qui si mihi quaestor imperatori fuisset, in fili loco fuisset; nunc certe erit in parentis, cum fuerit [consors] non imperi sed doloris mei. **36** Quapropter, patres conscripti, quoniam in rem publicam sum pariter cum re publica restitutus, non modo in ea defendenda nihil minuat de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo.

XV Etenim si eam tum defendebam cum mihi aliquid illa debebat, quid nunc me facere oportet cum ego illi plurimum debeo? Nam quid est quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam divinorum in rem publicam beneficiorum testem esse videatis? Nam importata est quia defenderam civitatem, et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa res publica per eundem me extremum in discrimen vocaretur. **37** Pro me non ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adulescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata, non ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adulescentia filius, non L. et C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q. Metel-

lus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellarum filii flentes ac sordidati populo Romano supplicaverunt; sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coegit. Qui cum statuisset, nisi per vos me reciperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi domicilium et vitae et mortis deprecere, tamen numquam nec magnitudinem negoti nec solitudinem suam nec vim inimicorum ac tela pertimuit. **38** Alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor adsiduus, summa virtute et pietate, C. Piso gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicitias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit. Nihil umquam senatus de P. Popilio decrevit, numquam in hoc ordine de Q. Metello mentio facta est: tribuniciis sunt illi rogationibus interfectis inimicis denique restituti, cum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedemque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modo a senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. Nulla de illis magistratuum consensio, nulla ad rem publicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt. **39** Qua re, cum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus vocarit, res publica implorarit, Italia cuncta paene suis umeris reportarit, non committam, patres conscripti, ut, cum ea mihi sint restituta quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam quae ipse praestare possim, praesertim cum illa amissa reciperarim, virtutem et fidem numquam amiserim.

Sadržaj sveske 26 (2/2002)

DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Respublica, to sam ja: Ciceron, <i>Post reditum in senatu</i> (= <i>LInt</i> 14–15)	5
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Jezičko-stilska analiza invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u Ciceronovim govorima <i>Post reditum in senatu</i> i <i>Pro Sestio</i> (= <i>LInt</i> 19–20)	43
BORIS PENDELJ O biznisu, julu, putovanju...: Ciceron Atiku, jula 44. (= <i>LInt</i> 16)	73
BORIS PENDELJ Lice i naličje dostojanstva: Ciceron, <i>Druga Filipika</i> (prvi deo) (= <i>LInt</i> 21–22)	89
BORIS PENDELJ »Should I Stay or Should I Go«: Ciceron Atiku, krajem 44. (= <i>LInt</i> 1)	117